

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Dana Gu-
ričanová, Robert Hammel, Re-
náta Hlavatá, Ingrid Hrubaničo-
vá, Martin Chochol, Bronislava
Chocholová, Ján Kačala, Natália
Kolenčíková, Ľubor Králik, Jana
Levícká, Sibyla Mislovičová,
Lucia Molnár Satinská, Slavomír
Ondrejovič, Judita Páleníková,
Iveta Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- KAČALA, Ján: Pevnosť a voľnosť v slo-
voslede vedľajších vetných členov..... 257
ŠRÁMEKOVÁ, Ivana: K potenciálnej
variantnosti číslovkových tvarov *dvoj-
stý, dvestý* 268

DISKUSIE

- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Slovo-
tvorná a syntaktická problematika kom-
pozitných prídavných mien so slovo-
tvornou štruktúrou podstatné meno +
činné prídanie 285

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- HRABOVSKÝ, Michal – KLIMENT,
Ján – VANČOVÁ, Iveta: Druhovú
mená cudzokrajných cievnatých rast-
lín. 1. Druhy začínajúce sa písmenami
D – E 293

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Keď to, čo nepripomína jedlo, sa predsa
len dá zjesť. D. Šimunová 300

ROZLIČNOSTI

- Novšie významové vzťahy medzi výraz-
mi *rukávnik, rukávik, rukáv*. S. Duch-
ková 309

SPRÁVY A POSUDKY

- Pozdravný list prof. Jánovi Doruľovi.
P. Žigo 313

Zastihla nás smutná správa. R. Hlavatá..... 314

SPYTOVALI STE SA

Cvičíme *sed-l'ahy* alebo *sedy-l'ahy*?
K. Piatková..... 317

PRIPOMÍNAME SI..... 320

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Ročník 57, 2023, č. 5 (7. 11. 2023). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Vytlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2023

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Pevnosť a voľnosť v slovoslede vedľajších vetných členov

JÁN KAČALA

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstract: The topic of this article revolves around the word order of subordinate clauses, particularly from the perspective of whether their position in relation to the superordinate clause element in the phrase is fixed. In cases where the superordinate clause element is moved, it is necessary to determine whether the subordinate clause element must also be moved alongside it, or whether it can remain in a free position, allowing for the word order to be rearranged freely within the sentence, with both syntagmatic components behaving independently. Based on this, subordinate clause elements can be categorized into two groups: those that maintain a fixed position in the word order arrangement of the phrase, which applies to postpositive non-agreeing and agreeing attributes, and those that allow for a free arrangement in the word order, typically found in phrases where the superordinate verb is followed by the object of action or by an adverbial determination. This distinction in word order also facilitates the differentiation between a non-agreeing postpositive attribute and an adverbial determination.

Keywords: word order, agents of word order, fixed word order of phrase components, freedom in the arrangement of phrase components, word order of subordinate clause elements

Slovosled ako isté usporiadanie vetných členov a formálno-gramatických súčastí vety, t. j. spojok, predložiek, častíc a samostatných morfém, v ich lineárnej postupnosti je v slovenčine viacrozmerný jav. To značí, že o umiestnení vetného člena v príslušnej syntagme aj v rámci vety ako základnej systémovo-komunikačnej syntaktickej jednotky rozhoduje viacero činiteľov a to platí aj o formálno-gramatických súčastiach vety. Ako východisko našich úvah pripomíname potrebu dôsledne rozlišovať medzi slovosledom na úrovni vety ako celku a syntagmy ako jej čiastkovej integrálnej výstavbovej zložky. Vo vete je základným slovosledovým činiteľom aktuálne vetné členenie ako isté usporiadanie pomenovaní obsahových zložiek vety z hľadiska toho, čo je vo vete relatívne známe a čo je v danej situácii neznáme, nové. Pri takomto pohľade berieme teda do úvahy celé obsahové časti vety, nie vetné členy ako prvky gramatickej stavby vety. Pre slovosled vo vete je dôležité vzájomné poradie týchto obsahových súčastí. Toto poradie sa odlišuje v jednotlivých typoch viet jednak podľa obsahu a jednak podľa neutrálneho alebo príznakového spôsobu jeho podania. Spôsob podania sa premieta tak, že veta je neutrálna alebo príznaková. V oznamovacích vetách ako základnom obsahovom type uvedené poradie závisí od toho, či ide o pokojné podanie jazykovej informácie, o neutrálnu rozpravu, opis, výklad veci alebo, naopak, o vzrušené, príznakové predstavenie obsahu. Pri neutrálnom podávaní obsahu na prvom mieste stojí relatívne známa časť a na druhom mieste neznáma, nová časť vety. Také poradie obsahových častí vo vete sa označuje ako objektívne, základné. Pri príznakovom podávaní obsahu sa vyskytuje opačné poradie obsahových častí vety. Také poradie platí ako subjektívne, obrátené.

V ostatných typoch viet – opytovacích, rozkazovacích a želacích – je spravidla subjektívne poradie: obsahové jadro vety je totiž viazané na tie súčasti vety, ktoré stoja na jej začiatku. V opytovacích vetách dopĺňacích je takou súčasťou opytovacie zámeno umiestnené na samom začiatku vety, ním opytujúci sa vyžaduje doplnenie danej informácie, napríklad: *Kto sa na to odváži prvý?* – *Ktorá zo žiačok prečíta úlohu?* – *Kade tečie rieka Turiec?* V opytovacích vetách zisťovacích zisťujeme, či obsah opytovacej vety platí alebo nie, a odpoveď na ne je *áno* alebo *nie*, napríklad: *Vrátili sa už výletníci do tábora?* – *Nepršalo vám od jari?* Nositeľom jadra takej otázky je určitý slovesný tvar fungujúci ako prísudok dvojčlennej vety alebo ako vetný základ jednočlennej vety.

Podobne to platí v rozkazovacích vetách; nositeľom rozhodujúcej informácie – rozkazu konať alebo zákazu istej činnosti – je takisto určitý slovesný tvar v rozkazovacom spôsobe, napríklad: *Zdvihni tú súčiastku zo zeme!* – *Neopováz sa hovoriť klamstvá!* Rovnako to platí pre vety vyjadrujúce istú regulatívnu činnosť adresovanú prijímateľovi, prípadne návod na konanie, napríklad: *Určte vo vete slovné druhy.* Podobným usporiadaním sa vyznačujú želacie vety: na začiatku majú želaciu časticu (*nech, aby, žeby, veď...*) a za ňou nasleduje určitý slovesný tvar, napríklad: *Nech prekonajú vzdialenosť v určenom čase!* – *Abyste ta prišli v poriadku!*

Významový činiteľ slovosledu sa prejavuje v usporiadaní vetných členov z hľadiska ich významovej závažnosti v danej výpovedi, prípadne vo vzťahu k syntagmaticky súvzťažnému vetnému členu. Prejavom býva napríklad umiestnenie vetného člena, na ktorom je dôraz, na exponovanom a príznakovom prvom mieste vo vete alebo inverzné (opačné) poradie vo vzájomnom usporiadaní syntagmatických súčastí, pri ktorom platia isté ustálené alebo pevné slovosledové pravidlá. Týka sa to najmä syntagmiem s nadradeným podstatným menom alebo jeho zástupkou a s podradeným zhodným alebo nezhdným prívlastkom. Veľmi zreteľné z tohto hľadiska, a teda príznakové, býva umiestnenie zhodného adjektívneho prívlastku za nadradeným menom. Potvrdzujú to aj príklady z literárnej praxe:

Svet ide jedným smerom, náboženstvo druhým. *Náboženstvo zvnútornené* má vplyv na život. (S. Hvozdič) – Rozsahom neveľké *dielo Bottovo* časove obopína *roky štyridsiate*, Bachovu éru, *obdobie memorandové, matičné a pomatičné*. (A. Matuška) – A mojou dušou plynul sen *smutný bez nádeje na vyplnenie*. (I. Krasko) – Málo dá *na reči nežičlivé*. (J. Chorvátová) – Neusporiadanosť sa pritom pestuje ako zásobáreň príležitostí. Môže priťahovať *ľudí bystrých*, ale tento spôsob života nedáva príležitosť osobne a mravne vyzrieť. (S. Hvozdič) – Botto urobil v literatúre veľkolepe to, o čo sa pokúšali v hudbe skladatelia len *so zdarom nepatrným*. (Š. Krčméry) – Lebo básnik sa zrejme odpútava od toho, čo sám volá „vidín mojich obraz, duše vlastnej dcéra“, aby sa v *úzkej oblasti intímno-psychologickej* objavil v *rovine kozmickej*. (A. Matuška) – Pri novovekých /dielach/ som sa snažil o podobné proporcie *medzi tvorbou renesančnou, barokovou* atď. *a súčasnou*. (V. Zamarovský) – Do jeho čias spadá i pozoruhodný *vzostup kultúrny*. (V. Zamarovský) – Ten obraz

srdcom mojím jedine kolíše, / ten obraz dušu moju pohýna do výše: / to obraz tvój – tos’ Ty, Otčina! (Ján Botto) – Ako jablčko červené, ale nahlodaná červíkom choroby. (J. Chorvátová) – Osobný vlak do stanice Štrbské Pleso stojí na koľaji tretej. (hlásenie staničného rozhlasu)

Niektoré doklady na inverzný typ slovosledu sú podmienené estetickými a poetologickými zámermi (potrebami výstavby verša, rýmu, rytmu) alebo stavom oddávna tradovaných textov (modlitbových, liturgických, slávnostných), pri ktorých tvorbe v minulosti malo úlohu aj prekladanie a vplyv jazyka, z ktorého sa prekladalo, t. j. najmä latinčiny. Spôsobom budovania nomenklatúrnych súpisov viacslovných termínov sú podmienené celé sústavy termínov viacerých prírodovedných odborov, napríklad *skorocel kopijovitý, hrib dubový, medveď hnedý, tur domáci, kysličník uhličtý*.

Pre formálno-gramatický činiteľ slovosledu je veľmi charakteristické iniciálové (začiatkové) umiestnenie gramatických slov na začiatku vety, prípadne súvetia alebo na začiatku daného substantívneho či zámenného alebo číslovkového spojenia. Týka sa to pravidelného a záväzného umiestňovania podradňovacích aj priradňovacích spojok na začiatku podradenej alebo priradenej vety, umiestňovania častíc alebo časticových výrazov na začiatku zodpovedajúcich viet alebo zvyrazňovaných výrazov, ako aj pravidelného umiestňovania predložiek a predložkových výrazov pred zodpovedajúcim podstatným menom či zámenom alebo aj pred ich zhodným rozvíjajúcim členom.

Osobitnú úlohu pri umiestňovaní súčastí niektorých syntagiem má v rámci formálno-gramatických činiteľov slovosledu pevnosť alebo voľnosť v postavení rozvíjajúcich vetných členov vo vete. Pevnosť v poradí a nerozdeliteľnosť súčastí syntagmy prostredníctvom iného vetného člena nastupuje ako činiteľ pri usporiadaní súčastí syntagmy vtedy, keď pre neohybnosť podradeného člena syntagmy s nadradeným podstatným menom alebo zámenom nie sú k dispozícii iné spôsoby a prostriedky na signalizovanie syntagmatickej spolupatričnosti súčastí syntagmy. Ide o pevnú syntaktickú spolupatričnosť, pri nej dané dve časti vety utvárajú dovedna syntagmu, v ktorej spojené súčasti nie sú schopné vyjadriť vzájomnú syntaktickú súvzťažnosť iným syntaktickým spôsobom a prostriedkom, ktorý je v syntagme s nadradeným menom ináč bežný, konkrétne zhodou alebo väzbou ako spôsobmi a prostriedkami s výraznou vlastnou formálnou realizáciou. Takýto spôsob a prostriedok na realizáciu syntaktického vzťahu, bežne označovaný ako

primkýnanie, sa bohato využíva v prívlastkových syntagmách s nezhodným podradeným členom adjektívneho typu v antepozícii (napríklad *blond vlasy*, *mrcha človek*) alebo s nezhodným podradeným členom príslovkového typu v postpozícii (napríklad *dvere vpravo*, *cesta lesom*). V danej súvislosti je dôležité povedať aj to, že tento spôsob a prostriedok na vyjadrovanie syntaktického vzťahu v prívlastkovej syntagme sa stáva aj dôležitým signalizátorom rozdielu medzi prívlastkovou syntagmou s nadradeným podstatným menom z jednej strany a predmetovou alebo príslovkovou syntagmou s nadradeným slovesom, osobitne so slovesom s úlohou prísudku alebo vetného základu na druhej strane. Naš naznačený prístup môžeme osvetliť na príklade typu

(1) *Vláda USA* naňho v roku 2010 vydala zatykač. (P. Dinka)

V tejto vete máme zastúpené dva nezhodné prívlastky stojace v postpozícii v relácii k nadradenému podstatnému menu: skratka *USA* (vo výslovnosti *ú es á*) platí ako nezhodný postponovaný prívlastok vo vzťahu k nadradenému podstatnému menu v tvare nominatívu *vláda* a číselný údaj *2010* (vo výslovnosti *dvetisídzdesat*) platí ako nezhodný postponovaný prívlastok vo vzťahu k nadradenému podstatnému menu v predložkovom páde *v roku*. Postavenie obidvoch nezhodných prívlastkov je v tesnom slede za svojím nadradeným podstatným menom, tento stav v obidvoch prípadoch potvrdzuje taká slovosledová zmena, pri ktorej premiestnime príslušné nadradené meno na iné miesto vo vete: daná veta si zachováva svoju významovo-výrazovú integritu vtedy, keď vedno s nadradeným podstatným menom premiestnime aj jeho postponovaný prívlastok; ukazujú to povedzme podoby:

(2) *V roku 2010* naňho *vláda USA* vydala zatykač.

(3) *V roku 2010 vláda USA* naňho vydala zatykač.

Uvedené doklady zároveň ukazujú slovosledovú pohyblivosť či premiestniteľnosť iných častí vety v rámci danej vetnej štruktúry, než je nezhodný prívlastok: slovosledovo pohyblivé a premiestniteľné sú predovšetkým pomenovania v pozícii základných vetných členov: podmet *vláda* a prísudok v tvare *vydala* a spolu s nimi aj pomenovania v úlohe zdvojeného predmetu *zatykač* a *naňho* ako členov intencnej štruktúry vety, zviazaných s intenciou slovesného deja vlastnou prísudkovému slovesu. Rovnakou slovosledovou pohyblivosťou sa vyznačuje aj výraz s funkciou príslovkového určenia času v podobe lokálu *v roku*. Na základe slovosledovej pohyblivosti uvedených vetných členov môžeme takto utvoriť ďalšie štyri slovosledovo variantné po-

doby východiskovej vety, pričom všetky tieto podoby pôsobia slovosledovo neutrálne. Ďalšie štyri podoby s uvedením akuzatívneho predmetu *zatykač* na prvom mieste vety sú už vo svojom slovoslede kontextovo viazané tým, že iníciaľový člen *zatykač* predpokladá výskyt tohto pomenovania alebo aspoň odkaz naň v predchádzajúcej časti textu, prípadne prehovoru. Rovnako kontextovo viazaný by bol aj slovosled, v ktorom by na prvom mieste vety stál predložkový predmet *naňho*, a takisto aj slovosled, v ktorom by na prvom mieste vety stál prísudkový tvar *vydala*. Z doterajšieho výkladu slovosledovej problematiky východiskovej vety (1) a premiestniteľnosti istých vetných členov zákonite vychodí, že na prvom mieste vo vete nemôžu stáť slovosledovo pevne viazané nezahodné prívlastky *USA* ani časový údaj *2010*.

Zovšeobecne možno povedať, že náš doterajší rozbor slovosledovej problematiky potvrdzuje známy poznatok o slovosledovo rozdielnej výstavbe dvoch druhov syntagiem: syntagmy s nadradeným menom a syntagmy s nadradeným slovesom, a to najmä slovesom v určitom tvare s funkciou prísudku dvojčlennej vety alebo vetného základu jednočlennej vety. Kým usporiadanie syntagmy s nadradeným menom vykazuje presnú architektonickú výstavbu a je tak viac v službách gramatiky a osobitne syntaxe, slovosled v syntagme s nadradeným slovesom je voľný, prípadne voľnejší a tým aj prístupnejší pôsobeniu aktuálneho vetného členenia, čiže je väčšmi v službách obsahovej stránky či stavby vety.

Tento stav syntagmy s nadradeným slovesom je aj v súlade so spôsobom a prostriedkom realizácie syntaktického vzťahu medzi nadradeným slovesom a podradeným príslovkovým určením z jednej strany a predmetom z druhej strany. Pri vzťahu medzi slovesom a príslovkovým určením hovoríme o nulovej realizácii syntaktického vzťahu, lebo tento vzťah sa nemôže oprieť o nijaký vlastný formálny syntaktický prostriedok, ktorý by potvrdzoval súlad medzi syntaktickým vzťahom a spôsobom a prostriedkom jeho realizácie. Na druhej strane pri vzťahu medzi slovesom a predmetom jeho deja identifikujeme pevný väzobný vzťah aj pevný a ustálený spôsob a prostriedok na jeho syntaktické vyjadrenie v podobe ustálenej pádovej formy mena (aj s prípadným výskytom predložky). Poznatok o chýbaní zodpovedajúceho spôsobu a prostriedku na vyjadrenie vzťahu medzi nadradeným slovesom a podradeným príslovkovým určením platí aj pri slovesách, ktoré si vo svojom okolí najmä vo vetnej súvislosti záväzne vyžadujú vyjadrenie vlastnosti alebo okolnosti deja, ako sú *vyskytovať sa niekde*, *účinkovať niekde*, *smerovať niekde*

(niekam), *správať sa nejako, konať nejako, zaobchádzať s niekým nejako, byť niekde, trvať kolko* a podobne. Druh príslovkového určenia v týchto a podobných prípadoch záväznej realizácie vlastnosti alebo okolnosti deja totiž nie je dôsledkom syntaktickej stavby týchto a takýchto sloviess, lež bezprostredne vyplýva z ich významovej stavby a je teda súčasťou ich pomenovacej podstaty, čiže sloviess ako lexikálnych, nie syntaktických jednotiek.

A práve uvedený súlad pri väzobnom syntaktickom vzťahu medzi slovesom a spôsobom a prostriedkom jeho vyjadrenia je zárukou, že takto syntakticky spojené vetné členy sa v danej vete navzájom nájdu, aj keď sú slovosledovo voľné a rozmiestnené v menšej či väčšej vzdialenosti od seba. Na druhej strane aj vetné členy vyjadrujúce rozmanité vlastnosti a okolnosti deja alebo aj vlastnosti majú svoju zvyčajnú a pevne ustálenú výrazovú stránku, podľa ktorej ich vo vete môžeme ako príslovkové identifikovať, ale táto ich zvyčajná forma je vopred daná usporiadaním slovnej zásoby, ktorej súčasťami sú, nie syntaktickými vlastnosťami nadradeného slovesa či prídavného mena.

Oproti tomu sa pri prívlastku pevná architektonická výstavba syntagmy s nadradeným podstatným menom osobitným spôsobom prejavuje pri stavbe viacpočetného nezhodného prívlastku jednak s reťazovitou postupnosťou prívlastkov a jednak s postupne rozvíjajúcimi prívlastkami vzťahujúcimi sa syntakticky na spoločné nadradené podstatné meno. Reťazovitá postupnosť viacpočetných prívlastkov je charakteristická tým, že každý nasledujúci prívlastok syntakticky nadväzuje na slovosledovo bezprostredne predchádzajúce podstatné meno a utvárajú tak súvislú reťaz prívlastkov. Môžeme to pozorovať napríklad na vete:

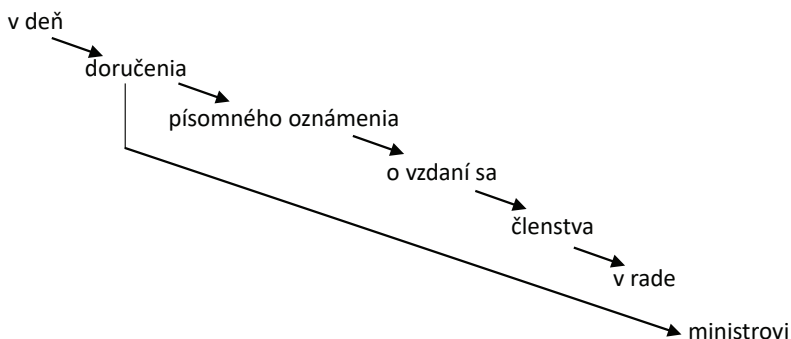
(4) Členstvo v rade zaniká... c) vzdaním sa členstva; členstvo zaniká v deň doručenia písomného oznámenia o vzdaní sa členstva v rade ministrovi. (administratívny text)

V nej nezhodné prívlastky nadväzujú na seba takto: predložkový tvar *v deň* platí ako nadradené podstatné meno nezhodného genitívneho prívlastku *doručenia*, tento genitívny tvar je nadradený ďalšiemu genitívnemu prívlastku *oznámenia*, ktorý je zasa syntakticky nadradený nasledujúcemu nezhodnému prívlastku v predložkovom tvare *o vzdaní sa*, ten je nadradeným vetným členom genitívneho tvaru *členstva*, ktorý je nadradený ďalšiemu nezhodnému prívlastku, vystupujúcemu v tvare s predložkou *v*, t. j. *v rade*, a napokon tento reťazový útvar prívlastkov uzatvára datívny tvar *ministrovi*, ktorý platí ako

vzdialený nezhodný prívlastok vo vzťahu k východiskovému genitívnemu prívlastku *doručenia*. Pevná reťazovitá zviazanosť prívlastkov v počte 5 + 1 sa prejavuje v tom, že keby sme v tomto útvere chceli premiestniť na iné miesto vo vete východiskový vetný člen *v deň*, na ktorý sa syntakticky bezprostredne viaže prvý nezhodný prívlastok v podobe *doručenia*, museli by sme s ním premiestniť na iné miesto celý analyzovaný reťazec šiestich nezhodných prívlastkov; veta by tak stále mala slovosledovo neutrálnu podobu:

(5) V deň doručenia písomného oznámenia o vzdaní sa členstva v rade ministromi členstvo zaniká.

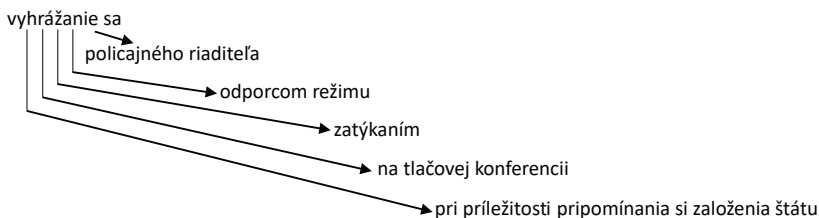
Schematicky možno reťazovité zoskupenie nezhodných prívlastkov vo vete (4) znázorniť takto:

Syntaktická stavba postupne rozvíjajúceho nezhodného prívlastku je zásadne rozdielna v tom, že každý z takýchto prívlastkov sa na spoločné nadradené podstatné meno viaže vlastným syntaktickým vzťahom a medzi jednotlivými prívlastkami nejestvujú nijaké syntaktické vzťahy. Ich následnosť je tiež pevná, ale podmienená inými zákonitosťami ako pri reťazovito spojených nezhodných postponovaných prívlastkoch; takýto typ prívlastkov môžeme ilustrovať príkladom:

(6) Potvrdilo sa vyhrážanie policajného riaditeľa odporcom režimu zatýkaním na tlačovej konferencii pri príležitosti pripomínania si výročia založenia štátu. (tlač 2023)

Takýto typ viacpočetného prívlastku môžeme označiť ako rozmnožovacie a syntaktickú zviazanosť súčastí viacpočetného postupne rozvíjajúceho prívlastku možno tu schematicky znázorniť takto:

Uvedená postupnosť a pevnosť miesta jednotlivých nezhodných prívlastkov je podmienená významovo-výrazovou výstavbou takýchto prívlastkov: ako najbližší prívlastok platí subjektový genitív, nasleduje perspektívny prívlastok v datíve, ďalší je inštrumentál s významom prostriedku, ako vzdialenejší prívlastok nasleduje vyjadrenie miestnej okolnosti vo forme lokálu s predložkou *na* a najvzdialenejší prívlastok je vyjadrením časovej okolnosti formou lokálu s predložkou *pri*.

Téma pevnosti poradia a neprerušiteľnosti spojenia súčastí pri syntagme prívlastkového typu s nadradeným podstatným menom si zaslúži pozornosť aj z iného hľadiska. Máme tu na mysli situáciu špecifického zhodného postpovnaného prívlastku uvedeného spojku *ako* typu *drevo ako stavebnina*, ktorému sme venovali samostatnú pozornosť v osobitnej štúdii z roku 1971 (pozri Kačala, 1971). Tento typ prívlastku sa oproti doteraz preberaným typom prívlastkov vyznačuje tým, že vo vzťahu k nadradenému menu stojí v postpozícii, je vyjadrovaný podstatným menom, je uvedený spojku *ako* so špecifickým významom funkcie, hodnoty, platnosti a je s nadradeným podstatným menom zhodný v menných kategóriách pádu, čísla a rodu (pri rode nie je zhoda záväzná, keďže takto sa môžu spájať aj rodovo rozdielne mená, ukazuje to aj náš východiskový príklad *drevo ako stavebnina*). Analytickú pozornosť si zaslúži aj svojou formou, ktorá sa veľmi podobá rovnako stavanému typu subjektového aj objektového doplnku, ktorý sme v monografii o doplnku označili ako zaraďovací (porovnaj Kačala, 1971a, s. 110 n.).

Takáto forma, prirodzene, naznačuje aj zhodu vo význame prívlastku tohto typu: naznačuje, že prívlastkové substantívum vyjadruje funkciu, postavenie, hodnotu. Ale príčina, pre ktorú ho preberáme medzi prívlastkami, je syntaktická a spočíva v tom, že na rozdiel od rovnako vybudovaného doplnku a nesúceho rovnakú významovú náplň vo vzťahu k presne vymedzeným vetným

členom, totiž podmetu a predmetu, a má vo vete voľné a pohyblivé slovosledové postavenie, máme pred sebou pevne pripútaný zhodný prívlastok, ktorý je nevyhnutné v prípade presunutia nadradeného mena na iné miesto vo vete presunúť vo vete spolu s nadradeným podstatným menom. Pravdaže, táto situácia je prejavom hlbších syntaktických pravidiel v stavbe týchto súčastí vo vete: kým doplnok sa syntakticky viaže iba na nadradené meno vo funkcii podmetu alebo predmetu vety a jeho polopredikatívna platnosť je vymedzená prísudkovými alebo vetnozákkladovými kategóriami spôsobu a času, substantívny prívlastok tohto typu sa syntakticky viaže na nadradené podstatné meno nie podľa toho, v akej vetnočlenskej funkcii vystupuje, lež na podstatné meno v platnosti hociktorého vetného člena. Najdôležitejší „hmatateľný“ rozdiel medzi obidvoma typmi vetných členov je práve v slovoslede, v tom, že kým doplnok je vo vete voľne premiestniteľný a môže stáť v relácii k vetným členom, s ktorými vstupuje do syntaktických vzťahov, na hociktorom mieste vety, prívlastok uvedený spojkou *ako* je viazaný na miesto tesne za nadradeným podstatným menom vystupujúcim v hociktovej vetnočlenskej funkcii. Na takýto prívlastok prinášame niektoré doklady z literárnych prameňov:

Druhá /otázka/ je všeobecná starosť o plný, dokonalý rozvoj slovenského *jazyka ako* najdôležitejšieho *nástroja* kultúrnej tvorby pre slovenský ľud. (M. Chorváth) – V nemalej miere /sa tak stalo/ preto, že nikdy nestratil dôveru v *seba* samého *ako umelca* a vieru vo svoje životné pravdy. (J. Felix) – *Hrdinovia ako rečníci*, to je asi vynález našich socialistických prozaikov. (A. Matuška) – Pre Kossutha bola jedným z hlavných cieľov maďarskej revolúcie hegemonia maďarského národa. Vypätý *nacionalizmus ako majetok* a *ako plamenný meč*. (V. Mináč) – Je zásadný rozdiel medzi empirickými vedami, ktorých pojmy sa vzťahujú na predmety vonkajšej skutočnosti, a *matematikou ako formálnou disciplínou*. (J. Kocka) – A rovnako aktuálnym – ba príkladným – zostáva jeho odpor *k vojne ako* najbrutálnejšiemu *zločinu* národov. (J. Felix) – Ak je v slove okrem slabík s jerom slabika *s* inou *hláskou ako nositeľom slabičnosti*, počítajú sa jerové slabiky odznova. (E. Pauliny) – Pochopil, že bez Alexandra sa Alexandrova ríša neudrží, a tak miesto boja o *jej* ovládnutie *ako celku* sa rozhodol pre jednu z jej častí. (V. Zamarovský) – Mal v tom pravdu, v *poznatku ako nástroji moci*. (S. Hvozdík)

Na záver našej state je dôležité upozorniť na praktickú využiteľnosť poznatku o pevnom a nepremiestniteľnom postponovanom postavení nezhodné-

ho postponovaného prívlastku na rozdiel od pomenovania s podobnou významovou náplňou vo vzťahu k nadradenému vetnému členu, ktoré (t. j. pomenovanie) má úlohu príslovkového určenia. Kým uvedený typ prívlastku je neodlučiteľný od svojho nadradeného podstatného mena a pri jeho premiestnení na iné miesto vo vete sa presúva ako jeho prívlastok tiež, zatiaľ povedzme istá príslovka alebo istý predložkový pád podstatného mena sú premiestniteľné na iné miesto v danej vetnej štruktúre, a tak obidve formy aj platia ako príslovkové určenie a nie ako prívlastok. Môžeme to ukázať na príklade:

(6) Dve uhliarske koliby zo žrdok a štiepov postavili chlapi na tom dunivom hrbe. (Ľ. Ondrejov)

Predložkový výraz *zo žrdok a štiepov* sa tu môže prejavovať ako vetnočlensky sporný, keďže v danom znení vety sa zdanlivo ukazuje ako pevne spojený s predchádzajúcim menom v akuzatívnej pluráli *koliby*, t. j. *dve uhliarske koliby zo žrdok a štiepov*, no keďže sa dá premiestniť aj na iné miesto vo vete, treba sa skôr prikloniť k mienke, že tento predložkový výraz má v danej vete syntaktickú úlohu príslovkového určenia pôvodu. Na inom mieste vo vete stojí po takejto slovosledovej úprave vety:

(7) Na tom dunivom hrbe chlapi postavili zo žrdok a štiepov dve uhliarske koliby.

Ako vidno, téma pevného a nepremiestniteľného postavenia istého vedľajšieho vetného členu alebo, naopak, jeho voľného a premiestniteľného postavenia vo vzťahu k nadradenému členu je nielen teoreticky dôležitá, ale má aj významné praktické vyústenie v jazykovom vzdelávaní, kde pri praktickom vetnočlenskom rozboře máme možnosť pri využití takých poznatkov rozhodnúť, o ktorý z rozvíjajúcich vetných členov ide. Pravdaže, tým sa celkom nevyklučuje možnosť, že istý príklad napriek použitiu náležitých diferenciacných postupov zostáva sporný a dá sa vysvetliť dvojako. Jazyk si teda niekedy aspoň čiastočne ponecháva pred nami svoje tajomstvo.

LITERATÚRA

KAČALA, Ján: Jeden typ prívlastku. (Príspevok k rozhraničeniu prívlastku a doplnku.) In: Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 171 – 184.

KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 280 s.

K potenciálnej variantnosti číslovkových tvarov dvojtý, dvestý

IVANA ŠRÁMEKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: In the article the author focuses on two pairs of ordinal numerals, namely *dvojtý* (codified) – *dvestý* (uncodified) and *dvojtisíci* (codified) – *dvetisíci* (uncodified). The main goal is to assess whether the given pairs could be classified as lexical variants. The mentioned pairs are therefore analyzed on the basis of corpus data in terms of their frequency and collocation. Morphematic and word-forming segmentation of the analyzed expressions and focus on selected types of denumeral derivatives (numerical nouns, multiple ordinal numerals) and the frequency analysis of derivatives and composites with the forms *dv-oj-*, *dv-e-* a *dv-a-* are presented in the article too. Based on the corpus and word-formation analyses the author then summarizes the facts that can be perceived as those supporting the variability of the mentioned expressions, and, on the contrary, those that are against this variability.

Key words: numerals, variation, corpus data, morphematic analysis, word-forming analysis

1. Úvod

Pri výskume čísloviek v súčasnej slovenčine nás zaujala otázka smerujúca do jazykovej poradne¹: *V slovenčine máme dvestovku. Máme teda aj radovú číslovku dvestý?*

Radové číslovky používame pri označovaní poradia určitého javu, napr. *prvý, tretí, desiaty* a pod. Vo všeobecnosti určité číslovky vyjadrujú, na rozdiel od ostatných slovných druhov, otvorený, prakticky neobmedzený rad pomenovaní, pričom prostriedky na ich tvorenie sú do značnej miery obmedzené. Radové číslovky sa derivujú zo základných čísloviek najčastejšie transflexiou

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

¹ Dostupné na <https://jazykovapradna.sme.sk/q/8183/>.

so sprievodnými alternáciami: *päť – piat-y, šesť – šiest-y, sedem – siedm-y, osem – ôsm-y, deväť – deviat-y, desať – desiat-y*. V prípadoch *tri – tr-etí, štyri – štvr-tý* ide o sufixáciu. Jedine radové číslovky *prvý* a *druhý* sú nemotivované.

Podoba radovej číslovky utvorenej od základnej číslovky *dvesto* má v slovenskom jazyku svoju kodifikovanú podobu *dvojtý*. V súčasnosti možno nájsť kodifikovaný výraz *dvojtý* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) či v Pravidlách slovenského pravopisu (2013; ďalej PSP). Takisto v Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G, 2006; ďalej SSSJ) sa považuje výraz *dvojtý* za jedinou správnu podobu (pri hesle *dvestý* sa explicitne uvádza odkaz na správnu podobu *dvojtý*), podobne ju zachytáva aj starší Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968; ďalej SSJ), a teda na základe uvedených príručiek by sme mohli uzavrieť, že tvar *dvestý* je nesprávny. Prax však ukazuje, že používatelia jazyka využívajú aj podobu *dvestý* napriek tomu, že tento výraz je označený ako nesprávny.

Cieľom tohto príspevku je porovnať frekvenčné, kolokačné a štruktúrne (slovotvorné) vlastnosti podôb *dvojtý* (kodifikované) – *dvestý* (nekodifikované), usúvzťažniť ich s analogickou dvojicou *dvojtisíci* (kodifikované) – *dvetisíci* (nekodifikované) a uvažovať o vplyve frekvenčných a štruktúrno-kolokačných vlastností lexém na vznik potenciálnej variantnosti.

2. Teoretický prehľad

Už v 30. rokoch 20. storočia poukázal B. Letz (1935/36) na to, že v kategórii čísloviek existuje množstvo nedoriešených javov týkajúcich sa nielen pravopisnej, ale i tvaroslovnej roviny. Autor sleduje stav písania základných čísloviek v danom období, slabé miesta tohto stavu a snaží sa navrhnúť dva jednoduché pravopisné spôsoby. Spôsob písania základných čísloviek delí na päť skupín: 1. jednotky (1 – 19) a okrúhle desiatky (20 – 90), 2. desiatky s jednotkami (21 – 99), 3. stovky, 4. tisícky, 5. iné. Spomína problémové javy, ako napr. *dvaďsať* alebo *dvacať*; *tromi* alebo *troma* a v neposlednom rade rozkolísané písanie vyšších zložených základných čísloviek.

Slovotvorba radovej číslovky *stý* sa v literatúre rieši len okrajovo. V Morfológii slovenského jazyka (1966) či v Súčasnom slovenskom spisovnom jazyku. Morfológii (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984) sa autori zameriavajú predovšetkým na ortografiu vyšších zložených čísloviek a číslovku *stý* a vyššie „stovkové“ číslovky (*dvojtý*, *štvorstý*) ponechávajú bokom.

A. Jarošová sa vo svojej štúdií *Zložené číslovky so zreteľom na písanie spolu a oddelene* (2021) venovala predovšetkým variantnému návrhu písania zložených základných a radových čísloviek pri ohýbaní (písanie spolu a oddelene), preto slovotvornú stránku môžeme v texte sledovať len implicitne v pripojenej tabuľke s možnosťami variantného uvádzania radových čísloviek v základnom tvare a genitíve (2021, s. 224 – 225). Príklad na okrúhlu vyššiu radovú číslovku sa v tabuľke neuvádza (len príklad rádov stoviek, desiatok a jednotiek: 322. – *tristodvadsiaty druhý/tristo dvadsiaty druhý*), preto podoba radovej číslovky (zapísanej numericky ako) 200. by pravdepodobne bola len v nevariantnej pravopisnej aj slovotvornej podobe *dvojstý, dvojstého*.

V gramatických príručkách sa na základe lexikálno-gramatického významu klasifikujú číslovky najčastejšie do piatich skupín, a to na základné², skupinové, radové, násobné a druhové. Možno sa však stretnúť aj s inými deľeniami, napr. P. Ondrus (1969) v rámci svojej klasifikácie čísloviek rozlišuje len základné, kolektívne (skupinové) a zlomkové číslovky, pričom tradičné radové číslovky začleňuje k adjektívam³. Hoci v súvislosti s podobou radovej číslovky utvorenej od základnej číslovky *dvesto* uvádza len tvary *dvojstý* a ďalšie prípady *trojstý, štvorstý, dvojtisíci, trojtisíci, štvortisíci*, odkazuje i na návrh M. Urbančoka (1957) *dvetisíci, tritisíci, štyritisíci*. M. Sokolová (1995) vyčleňuje číslovky primárne (základné, skupinové, násobné adverbálne a zlomkové) a sekundárne (radové, druhové, adjektívne násobné).

Ako sme uviedli, tvorbe radovej číslovky od základnej číslovky *dvesto* sa v minulosti intenzívnejšie venoval M. Urbanček, ktorý vo svojom článku *Dvesto – dvojstý, dvojstovka* (1957) dokazuje pomocou konkrétnych príkladov existenciu a používanie podoby *dvestý*. Hoci podoba *dvestý* nie je doposiaľ normovaná, jej výskyt i v súčasnosti nie je ojedinelý. Autor vysvetľuje dôvod, ktorý stojí za vznikom tvaru *dvestý*. Konkrétne uvádza, že daný tvar možno pripustiť, ak ho chápeme ako odvodeninu od základnej číslovky *dvesto*, ktorá z formálneho hľadiska vystupuje už ako jedno slovo, a nie

² Morfológia slovenského jazyka (1966) uvádza v rámci základných čísloviek číslovky skupinové a zlomkové.

³ Na doplnenie uvádzame, že P. Ondrus násobné adjektívne (*päťnásobný*) a druhové adjektívne číslovky (*päťoraký*) radí k zámenám, násobné adverbálne (*päťnásobné, päťkrát*) a druhové adverbálne číslovky (*päťorako*) zaraďuje k prislovkám.

ako spojenie slov (*dve sto*), ako je to v prípade typu *dva hlasy – dvojhlas*. Teda podoba *dvesto – dvestý* je utvorená na princípe derivácie, konkrétnejšie transflexie, na rozdiel od podoby *dvesto – dvojstý*, ktorá vznikla sufixálno-transflexným postupom. Konštatujeme, že jednoslovnosť pri číslovke *dvesto* zároveň podporujú i skutočnosti, ako je písanie vyšších zložených čísloviek spolu či tendencia k nesklonnosti.

M. Urbančok tvrdí, že hoci výskyt tvaru *dvojstý* je veľmi zriedkavý, doterajší normovaný stav je potrebné zachovať a nemali by sme zaťažovať normu kolísaním pri slovách takého zriedkavého výskytu, ako bola v danom čase podoba *dvojstý*. Jeho názor bol podporený aj tým, že nemal dostatok materiálu na to, aby rovnocennosť či prevahu podoby *dvestý* mohol jasne dokázať.

3. Analýza korpusových dát

Na základe vyhľadávania v databáze textových korpusov Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)⁴ uvedieme:

- A. frekvenciu výrazov *dvojstý – dvestý* a *dvojtisíci – dvetisíci* so zreteľom na ich paradigmu;
- B. kolokačný zoznam v rámci analyzovaných výrazov⁵.

A. Frekvenčná analýza

dvojstý – dvestý

Výsledky frekvencie podôb *dvojstý* a *dvestý* boli takéto:

- *dvojstý*: 743 dokladov, relatívna frekvencia na milión tokenov: 0,11;
- *dvestý*: 760 dokladov, relatívna frekvencia na milión tokenov: 0,12.⁶

⁴ Doklady sme vyhľadávali v internom korpuse Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01), ktorý vytvoril Vladimír Benko pre potreby pracovníkov oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i. Korpus vznikol zlúčením všetkých slovenských korpusových dát dostupných v roku 2023 v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-9.0). Jeho súčasťou sú korpusy SNK prim-9.0 + Araneum Slovaca VI + Wanda + Wikipedia + skTenTen + Web3.0 a jeho veľkosť je 6,6 miliardy tokenov (textových slovných tvarov vrátane interpunkčných znamienok). Na vyhľadávanie a triedenie dokladov slúži riešiteľskému kolektívu špeciálny programový systém Sketch Engine (porov. A. Kilgariff et al., 2004) – komerčný produkt (Lexical Computing Ltd.).

⁵ Tento bod sme do analýzy zahrnuli z dôvodu možnosti objektívnejšieho zaujatia stanoviska k variantnosti.

⁶ Považujeme za dôležité uviesť, že uvedený počet výsledkov je relatívny, pretože neprešiel ručnou korekciou. Presnejšie a podrobnejšie dáta uvádzame v tabuľkách 1 – 4.

Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)	kodifikovaný výraz <i>dvojstý</i>	nekodifikovaný výraz <i>dvestý</i>
mužský rod	118	168
ženský rod	29	103
stredný rod	577	442

Tabuľka 1

Nekodifikovaný výraz *dvestý* sa bežne používa a nevníma sa ako príznakový. Je výrazne frekventovanejší v ženskom (*dvestá*) i v mužskom rode (*dvestý*) v porovnaní s výrazmi *dvojstá*, *dvojstý*. V strednom rode však používatelia jazyka uprednostňujú kodifikovanú podobu (*dvojsté*). V najmenšom počte sa objavuje kodifikovaná podoba v ženskom rode (*dvojstá*) a, naopak, za najčastejšie používaný tvar z uvedených možno označiť kodifikovanú podobu v strednom rode (*dvojsté*).

Ďalej nás zaujímalo i to, v akej miere je zastúpené používanie analyzovaných výrazov *dvojstý* a *dvestý* v jednotlivých pádoch v singulári.^{7, 8}

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojstý</i>	38	7	0	56	6	11
tvar <i>dvestý</i>	116	7	1	3	24	17

Tabuľka 2

⁷ Neuvádzame počet výskytov v jednotlivých pádoch od tvaru *dvojstý/á/é* a *dvestý/á/é* v pluráli preto, že vyššie radové číslovky sa bežne nespájajú s menom, ktoré je v množnom čísle (len v spojení s pomnožnými substantívami typu *pri príležitosti dvojstých, dvestých narodenín*). Náš názor podporili aj výsledky vyhľadávania – ich výskyt bol ojedinelý, skoro nulový.

⁸ Materiál je ručne skontrolovaný a odfiltrovaný sú prípady napr. násobnej radovej číslovky *dvestý* *raz* či nesprávneho zápisu násobnej radovej číslovky *dvestýkrát* (zapísanej nesprávne *dvestýkrát*): *Dnes počívam už asi dvestý krát...*; *Namiesto toho vysvetľuje asi po dvestý raz; Nielen preto, že som sa trafil po dvestý raz...*; ďalej prípady, v ktorých podoba *dvestý* bola súčasťou archaického tvaru vyššej radovej číslovky označujúcej rok, kde sa ohýbali všetky rády (tisícky, stovky v porovnaní s nesklonnými podobami v súčasnosti) – *Dané roku od Vtelenia Pána tisícého dvestého tridsiateho štvrtého; Dané roku Vtelenia Pánovho tisícého dvestého päťdesiateho, kraľovania nášho roku šestnásteho*.

V korpusevej databáze sa takisto objavili i doklady s kontextovou elipsou nominálneho výrazu, napr. *Nie ste tu prvý, ale aspoň dvestý od rána; Predstavte si, že tu budú stáť ľudia hodiny v radoch, aby sa dozvedeli, že pozitívny antigénny test má iba každý dvestý z nich; A či som v renkingu dvestá, päťstá alebo dvadsiata, vôbec to neriešim*. Tieto prípady sme do celkového počtu nezarátavali.

Ručná kontrola dokladov pomohla odhaliť aj tvarovú homonymiu (porov. genitív mužského rodu – *Tak už všetci netrpezlivo očakávajú príchod dvestého obyvateľa...*; akuzatív mužského rodu – *Možno do večera bude vítať svojho dvestého človeka*; genitív stredného rodu – *Pri príležitosti dvestého výročia kostola bol chrám znovu vysvätený*). Údaje v tabuľkách 2 – 4 berú do úvahy túto skutočnosť.

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojstá</i>	10	4	1	11	2	1
tvar <i>dvestá</i>	22	16	3	41	16	5

Tabuľka 3

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojsté</i>	65	218	63	202	19	10
tvar <i>dvesté</i>	41	147	41	166	34	13

Tabuľka 4

dvojtisíci – dvetisíci

Po analyzovaní tvarov *dvojstý – dvestý* sme podobne postupovali aj pri tvaroch *dvojtisíci – dvetisíci*. Výsledky frekvencie daných výrazov boli takéto:

- *dvojtisíci*: 101 dokladov, relatívna frekvencia na milión tokenov: 0,01;
- *dvetisíci*: 213 dokladov, relatívna frekvencia na milión tokenov: 0,03.⁹

Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)	kodifikovaný výraz <i>dvojtisíci</i>	nekodifikovaný výraz <i>dvetisíci</i>
mužský rod	31	93
ženský rod	21	12
stredný rod	45	57

Tabuľka 5

Na základe výsledkov z korpusových dát¹⁰ možno vyhodnotiť, že tvar *dvetisíci* je frekventovanejší v mužskom a strednom rode v porovnaní s ko-

⁹ Považujeme za dôležité uviesť, že uvedený počet výsledkov je relatívny, pretože neprešiel ručnou korekciou. Presnejšie a podrobnejšie dáta uvádzame v tabuľkách 5 – 8.

¹⁰ Materiál je ručne skontrolovaný a odfiltrované sú prípady napr. násobnej radovej číslovky *dvetisíci raz*: *Zbomom po tisíci, po dvetisíci raz*; *Vládna koalícia po jubilejný dvetisíci raz v tomto roku vyzve prezidenta M. Kováča na abdikáciu* a pod. Ďalej sme si pri analýze všimli chyby v prepise – *Animovaný seriál vytvorený pre televíziu v rokoch dvetisíca storočia dvadsať jedna*; *V mnohých hier a kníh Grishkovtsa sa stala vzorom pre tok literárne intelektuáli internetové aktivity, ktorá sa prehnala v dvetisíca dōiāō: jeho motívy nostalgie...* a pod. Ručná kontrola dokladov pomohla odhaliť aj tvarovú homonymiu (porov. akuzatív stredného rodu – *pri spomienke na dvojtisíce výročie jeho narodenia*; nominatív stredného rodu – *odáva, že dvojtisíce výročie narodenia apoštola národov bude vzáčne a pod.*). Údaje v tabuľkách 6 – 8 berú do úvahy túto skutočnosť.

difikovaným tvarom *dvojtisíci*. V ženskom rode prevažuje kodifikovaná podoba (*dvojtisíca*).

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojtisíci</i>	20	2	0	2	6	1
tvar <i>dvetisíci</i>	47	12	1	2	27	4

Tabuľka 6

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojtisíca</i>	4	2	0	8	1	6
tvar <i>dvetisíca</i>	5	2	0	3	1	1

Tabuľka 7

sg.	nominatív	genitív	datív	akuzatív	lokál	inštrumentál
tvar <i>dvojtisíce</i>	8	23	2	7	3	2
tvar <i>dvetisíce</i>	16	17	2	22	0	0

Tabuľka 8

Čo je dôvodom preferencie nekodifikovaných podôb?

Tvar *dvojstý* bol utvorený sufixálno-transflexným slovotvorným postupom od základnej číslovky *dvesto* (*dv-e-st-o* → *dv-oj-st-ý*), príp. sufixálno-kompozičným postupom, ak sa za motivanta bude považovať pôvodné spojenie *dve + sto* → *dv-oj-st-ý*. Tvar *dvestý* bol utvorený čistým transflexným slovotvorným postupom zo základnej číslovky *dvesto* (*dv-e-st-o* → *dv-e-st-ý*). V prípade *dvestý* ide o derivát z kompozita a nie o kompozitum, hoci výsledná jednotka má dve koreňové morfémy.

Domnievame sa, že za výskytom nekodifikovaného tvaru *dvestý* môže byť dôvod, ktorý načrtol už koncom 50. rokov minulého storočia M. Urbančok. Myslíme si, že používatelia jazyka vnímajú zreteľnejšiu štruktúru *dve-stý* (od *dve-sto*) než štruktúru *dvoj-stý*, a preto je im táto podoba prirodzenejšia. Nekodifikovaný tvar *dvestý* pravdepodobne vznikol analogicky, ako je to v prípade číslovky *stý*, t. j. *st-o* → *st-ý*; *dvest-o* → *dvest-ý*. Podobne by sme mohli vysvetliť i podobu *dvetisíci*, t. j. *tisíc-o* → *tisíc-i*; *dvetisíc-0* → *dvetisíc-i*. Základná číslovka *dvesto* (*dvetisíc*) sa v tomto prípade už nevníma ako spojenie dvoch slov *dve + sto* (*dve + tisíc*), ale ako kompozitum *dvesto* (*dvetisíc*), od ktorého sa utvorí derivát *dvest-ý* (*dvetisíc-i*).

B. Kolokačná analýza

V databáze korpusov sme následne zisťovali najfrekvencovanejšie dvojice slov. V kolokačnom profile, ktorý je súčasťou už uvedenej databázy, boli identifikované ako najpoužívanéjšie slová nachádzajúce sa v spojeniach obsahujúcich číslovky *dvojstý* – *dvestý* alebo *dvojtisíci* – *dvetisíci*, resp. tvary uvedených čísloviek, tieto výrazy:

kolokácie s výrazom <i>dvojstý</i>	počet výskytov	kolokácie s výrazom <i>dvestý</i>	počet výskytov
dvojsté výročie	498	dvesté výročie	344
dvojsté narodeniny	27	dvestý gól	24
dvojstý gól	24	dvestá repríza	19
dvojstý zápas	22	dvestý zápas	19
dvojstý duel	12	dvesté narodeniny	16
dvojsté jubileum	10	dvestý štart	11
dvojsté víťazstvo	7	dvesté miesto	9

Pri porovnávaní kolokačných profilov slov *dvojstý* a *dvestý* sa ukázalo, že s číslovkou *dvojstý* sa spájajú nielen výrazy, ktoré sa zároveň bežne vyskytujú v slovných spojeniach s číslovkou *dvestý* (napr. *výročie*, *narodeniny*, *zápas*), ale aj výrazy, ktoré sa, naopak, s tvarom *dvestý* vyskytujú len zriedkavo alebo vôbec nie (napr. *dvesté jubileum* – jeden doklad, *dvestý duel* – jeden doklad, *dvestý kilometer* – bez dokladov, *dvesté znamenie* – bez dokladov).

kolokácie s výrazom <i>dvojtisíci</i>	počet výskytov	kolokácie s výrazom <i>dvetisíci</i>	počet výskytov
dvojtisíce výročie	38	dvetisíci rok	37
dvojtisíca pergola	4	dvetisíce výročie	36
dvojtisíca kométa	4	dvetisíci príspevok	4
dvojtisíca publikácia	2	dvetisíce narodeniny	4

Pri porovnávaní kolokačných profilov slov *dvojtisíci* a *dvetisíci* sa ukázalo, že existujú isté rozdiely vo výrazoch stojacich v slovných spojeniach s analyzovanými číslovkami. Výraz, ktorý sa spájal s oboma podobami číslovky, bol len jeden – *výročie*, pričom aj frekvencia bola skoro vyrovnaná. Ďalšie spoločné výrazy neboli nájdené.

Všetky analyzované výrazy sa objavujú prevažne v publicistike, t. j. v časopisoch a novinách (SME, Denník Šport, MY Noviny stredného Považia, Týždeň, Revue svetovej literatúry, Nitrianske noviny), ďalej na verejných internetových stránkach (operaslovakia.sk, sport.noviny.sk, rnd.sk) či v prekladoch.

4. Morfematická a slovotvorná analýza

Morfematickú segmentáciu a slovotvornú motiváciu číslovky *dvojstý* a jej derivátov sme si overili v Morfematickom slovníku slovenčiny (1999) a v Slovníku koreňových morféme slovenčiny (2005) (slovníky nezachytávajú nekodifikovanú podobu *dvestý*, ale rozsegmentovali sme ju analogicky ako *dvesto*, *dvojstý*):

dv-e-st-o → **dv-oj-st-ý** – tu ide o sufixálno-transflexný slovotvorný postup (príp. sufixálno-kompozičný postup, ak sa vychádza zo spojenia *dve + sto*),
dv-e-st-o → **dv-e-st-ý** – tu ide o čistý transflexný slovotvorný postup (transflexiu).

Slovotvorný význam radovej číslovky *dvojstý*, resp. nekodifikovanej *dvestý* „majúci v poradí číslo dvesto“ pomáha určiť smer slovotvornej motivácie, teda *dvesto* → *dvojstý*, resp. *dvestý*. Odzrkadľuje to aj spracovanie hesla *dvojstý* v SSSJ (A – G, 2006):

dvojstý -*tá* -*té* čisl. radová ► majúci v poradí číslo dvesto: *d. návštevník; dvojstá publikácia, repríza; oslavy dvojtého výročia*

Podobne je to v prípade *dvojtisíci* – *dvetisíci*:

dv-e-tisíc → **dv-oj-tisíc-i** – tu ide o sufixálno-transflexný slovotvorný postup (príp. sufixálno-kompozičný postup, ak sa vychádza zo spojenia *dve + tisíc*),

dv-e-tisíc → **dv-e-tisíc-i** – tu ide o čistý transflexný slovotvorný postup (transflexiu).

Slovotvorný význam radovej číslovky *dvojtisíci*, resp. nekodifikovanej *dvetisíci* „majúci v poradí číslo dvetisíc“ pomáha určiť smer motivácie, teda *dvetisíc* → *dvojtisíci*, resp. *dvetisíci*. Spracovanie hesla *dvojtisíci* v SSSJ (A – G, 2006):

dvojtisíci -*ca* -*ce* čisl. radová ► majúci v poradí číslo dvetisíc: *d. návštevník; d. výrobok; dvojtisíce jubileum, výročie*

5. Denumerálna slovotvorba

Číslovky sú z hľadiska slovotvorby zaujímavým slovným druhom, a to predovšetkým preto, že na rozdiel od ostatných slovných druhov sú schopné vytvárať prakticky neobmedzený rad pomenovaní. J. Furdík (2004, s. 76) hovorí o autoderivabilnosti čísloviek. V ďalšej časti sa pozrieme na niektoré typy denumerálnych derivátov (odvodených, resp. zložených slov utvorených od čísloviek).

5.1. Číselné podstatné mená pomenúvajú niečo, čo je označené danou číslicou, daným číslom (*jednotka – desiatka*), a tieto lexémy sa tvoria dvoma spôsobmi:

1. Od koreňovej morfémy základnej číslovky sufixáciou – pomocou sufixu *-k-* alebo v spojení sufixu *-k-* s rozširujúcim infixom (*-ot:k-*, *-or:k-*, *-ič:k-*) so sprievodnými hláskovými alternáciami¹¹: **jeden-Ø**¹² > **jedn-ot:k-a**; **päť-Ø** > **päť-k-a/pät-or:k-a**; **šesť-Ø** > **šest-k-a**; **sedem-Ø** > **sedm-ič:k-a**; **osem-Ø** > **osm-ič:k-a**; **deväť-Ø** > **deviat-k-a**; **desať-Ø** > **desiat-k-a**;
2. Od koreňovej morfémy základnej číslovky sufixáciou – pomocou dvoch samostatných sufixov (*-oj-k-* alebo *-or-k-*): **dv-a** > **dv-oj-k-a**; **tr-i** > **tr-oj-k-a**; **štyr-i** > **štv-or-k-a**.

Tento postup sa uplatňuje aj pri číselných podstatných menách odvodených od vyšších zložených čísloviek s koreňom **st-o** alebo **tisíc-Ø**, pričom sufix *-k-* môže byť rozšírený infixom *-ov-*, teda *-ov:k-*:

- s číslovkou *sto*: **st-o** → **st-ov:k-a**; **dv-e-st-o** → **dv-oj-st-ov:k-a**; **dv-e-st-o** → **dv-e-st-ov:k-a**¹³; **tr-i-st-o** → **tr-oj-st-ov:k-a**¹⁴; **štyr-i-st-o** → **štv-or-st-ov:k-a**¹⁵;

¹¹ Morfematické členenie preberáme z Morfematického slovníka slovenčiny (1999) a zo Slovníka koreňových morfém slovenčiny (2005).

¹² Sklonné podoby základných čísloviek v nominatíve majú nulovú gramatickú morfému (**jeden-Ø**) alebo inú (**st-o**), v nesklonnej podobe sú v uvedených slovníkoch označené znakom (**jeden-α**), (**st-o-α**).

¹³ Varianty *dvojtovka*, *dvestovka* sa uvádzajú len v SSSJ (A – G, 2006) a v SSJ (I. zv., 1959). V KSSJ (2003) sa nezachytáva žiadna podoba. V PSP (2013) je len kodifikovaná podoba *dvojtovka*.

¹⁴ Variant *tristovka* nie je kodifikovaný, resp. nie je spracovaný v KSSJ (2003), PSP (2013). Uvádza sa však v SSJ (IV. zv., 1964).

¹⁵ Variant *štyristovka* nie je kodifikovaný, resp. nie je v slovníkoch spracovaný.

- s číslovkou *tisíc*: **tisíc-Ø** → **tisíc-k-a**, **tisíc-ov:k-a**; **dv-e-tisíc** → **dv-ov-tisíc-k-a**¹⁶; **päť-tisíc-Ø** → **päť-tisíc-k-a**, **päť-tisíc-ov:k-a**¹⁷; **osem-tisíc-Ø** → **osem-tisíc-ov:k-a**¹⁸.

I keď sa číslovka *dvojtý* považuje za jedinú správnu, v SSSJ (A – G, 2006) nájdeme v rámci písmena *d* dvojtvary *dvojtovka/dvestovka*, pričom slovotvorne ide o takúto motiváciu:

dv-e-st-o → **dv-ov-st-ov:k-a** „čo je označené číslom dvesto (izba, dom; beh, plávanie a iné na 200 m)“: *V tréningu som musel behať veľa dvojtoviek a štvorstoviek, aby som si vybrúsil rýchlosť...; Po dvojtovke som v boku opäť pocítila pichnutie;*

dv-e-st-o → **dv-e-st-ov:k-a** „čo je označené číslom dvesto (izba, dom; beh, plávanie a iné na 200 m)“: *Behy na stovku a dvestovku vyhral Američan Bobby Morrow; Kedysi celkom slušne behal stovku aj dvestovku, pamätáť sa?*

Hoci podoby *dvojtisicka* – *dvetisicka*, *dvojtisicovka* – *dvetisicovka* nie sú spracované v súčasných slovníkoch slovenského jazyka, z dokladov vyskytujúcich sa v korpuse možno pozorovať tendenciu významového odlišenia podôb so sufixom *-k-* (*dvojtisicka*, *dvetisicka*) a podôb s rozšíreným sufixom *-ov:k-* (*dvojtisicovka*, *dvetisicovka*). Okrem dvoch východiskových podôb prvého základu *dv-e-*, *dv-ov-* sa pridružuje aj variantnosť sufixov *-k-*, *-ov:k-*:

dv-e-tisíc → **dv-ov-tisíc-k-a** „čo je označené číslom dvetisíc (predovšetkým platidlo alebo skupina 2 000 členov tvoriacich celok)“: *Nestratili sa teda ani medzi dvojtisickou najlepších tanečníkov; Celkovo na obyvateľa Čiech pripadá 33 bankoviek: dve päťtisicky, päť dvojtisicok, dvanásť tisicok a dve päťstovky;*

dv-e-tisíc → **dv-e-tisíc-k-a** „čo je označené číslom dvetisíc (predovšetkým platidlo alebo skupina 2 000 členov tvoriacich celok)“: *Staré bankovky 500 a 1 000 rupií (sedem, respektíve 14 eur) tam nahradí nová päťstovka a nová dvetisicka; Na Slovakia Cup môže prísť dvetisicka divákov pevným krokom a s jasným zrakom;*

dv-e-tisíc → **dv-ov-tisíc-ov:k-a** „čo je označené číslom dvetisíc (napr. pohorie v nadmorskej výške 2 000 až 2 999 m n. m.)“: *Z top 10 tatranských*

¹⁶ Podoby *dvojtisicka* ani *dvetisicka* nie sú v slovníkoch spracované.

¹⁷ Obidve podoby sú spracované v SSSJ (O – Pn, 2021), ale v samostatných heslách.

¹⁸ Spracované len v tejto podobe v SSSJ (O – Pn, 2021).

dvojtisícoviek sa preto stali predmetom hromadných výstupov predposledné Rysy a posledný, desiaty Kriváň; Nie je však ani úplne neskúsený, absolvoval už dobrodružný cyklistický trek v rumunských horách alebo výstup na niekoľko **dvojtisícoviek** v slovinských Alpách;

dv-e-tisíc → **dv-e-tisíc-ov:k-a** „čo je označené číslom dvetisíc (napr. pohorie v nadmorskej výške 2 000 až 2 999 m n. m.)“: Bratislavský hrad sa ocitá v podhorí najvýchodnejšej alpskej **dvetisícovky** Schneeberg; Chodníky pre pešič aj dvojkolesových, najväčší systém jaskýň na Slovensku, lyžovanie, relax a wellness, **dvetisícovky** a majestátna príroda.

Okrem toho možno tieto jednotky vo význame „platidlo, bankovka“ vnímať aj ako univerbáty zo spojení (*dvojtisícová bankovka* → *dvojtisicka*, *dvetisícová bankovka* – *dvetisicka*) – ide tu teda o polymotiváciu.

Ďalej sme v databáze korpusu zisťovali a porovnávali frekvenciu uvedených výrazov (tab. 9 a 10).

	frekvencia
<i>dvojstovka</i> – <i>dvestovka</i>	3 696 – 1 830
<i>trojstovka</i> – <i>tristovka</i>	464 – 714
<i>štvorstovka</i> – <i>štyristovka</i>	1 412 – 496

Tabuľka 9

	frekvencia
<i>dvojtisicka</i> – <i>dvetisicka</i>	21 – 87
<i>dvojtisicovka</i> – <i>dvetisicovka</i>	391 – 10
<i>trojtisicka</i> – <i>tritisicka</i>	24 – 98
<i>trojtisicovka</i> – <i>tritisicovka</i>	624 – 45
<i>štvortisicka</i> – <i>štyritisicka</i>	12 – 16
<i>štvortisicovka</i> – <i>štyritisicovka</i>	630 – 37

Tabuľka 10

Ukázalo sa, že frekvencia podôb *dvestovka* a *štyristovka* je približne dvakrát až trikrát nižšia v porovnaní s výskytom slov *dvojstovka* a *štvorstovka* a, naopak, pri výraze *trojstovka* používatelia jazyka uprednostňujú nekodifikovaný výraz *tristovka*. V rámci analyzovaných číslovkových tvarov s kom-

ponentom *-tisicka*, *-tisicovka* možno pozorovať dve tendencie. Pri výrazoch s komponentom *-tisicka* sú výrazne preferovanejšie tvary so základnými číslovkami *dv-e-/tr-i-/štyr-i-*, t. j. *dvētisicka*, *trītisicka*, *štyrtisicka*. Opačná tendencia sa ukazuje vo výrazoch s komponentom *-tisicovka*, v ktorých sú vo veľkej miere uprednostňované tvary s podobami *dv-oj-/tr-oj-/štv-or-*, t. j. *dvojtisicovka*, *trojtisicovka*, *štvortisicovka*.

5.2. Násobné radové číslovky

Pri tvorbe vyšších čísloviek s podobami *dv-*, *dv-oj-* sme prešli k analýze aj násobných čísloviek. Ich frekvenciu uvádzame v tabuľke 11.

	Frekvencia
dvojstýkrát – dvestýkrát	0 – 18
dvojstý raz – dvestý raz	2 – 8

Tabuľka 11

Pripájame zopár príkladov: *A tak navzdory všetkému a všetkým som ju po dvestýkrát odťahla do servisu...; Už dvestýkrát spomenul, že fitko je drahá záležitosť; Oficiálna webová stránka IAAF pri tomto fakte pohotovo uviedla, že pod dve minúty sa dostala dvestýkrát v kariére.*

Vyhľadávaný výraz bol použitý prevažne v publicistických textoch, ako sú denník SME, denník Šport, týždenník Týždeň či rôzne internetové blogy a portály.

Takisto násobná radová číslovka s komponentom *raz* sa v prípade radovej číslovky *dvestý* spája vo väčšej miere s nekodifikovaným variantom *dvestý raz* ako s kodifikovaným variantom *dvojstý raz*: *... cenný dres jedného z najlepších slovenských klubov obliekol po dvestý raz; Nielen preto, že som trafil po dvestý raz, ale i preto, že sme vyhrali.*

5.3. Frekvenčná analýza derivátov a kompozít s podobami *dv-oj-*, *dv-e-* a *dv-a-*

V našom výskume sme sa pozreli i na to, aké typy derivátov a kompozít s podobami *dv-oj-*, *dv-e-* a *dv-a-* sú najfrekventovanejšie. V nasledujúcej časti uvádzame prípady s frekvenciou výskytu od 10 000 vyššie v zostupnom poradí.

deriváty a kompozitá s reťazcom dvojn.*: *dvojica, dvojitý, dvojnásobný, dvojka, dvojročný, dvojička, dvojhra, dvojča, dvojnásobne, dvojdňový, dvojlôžkový, dvojnásobok, dvojaký, dvojpodlažný, dvojití, dvojgólový, dvojizbový, dvojhodinový, dvojdielny, dvojtýždňový, dvojjápas, dvojmesačný, dvojník, dvoje, dvojciferný, dvojstranný, dvojjarebný, dvojjazyčný, dvojmetrový, dvojpostelový;*

deriváty a kompozitá s reťazcom dva.*: *dvakrát, dvadsať, dvanásť, dvadsiaty, dvanásty, dvadsiatka, dvadsaťpäťročný, dvadsaťpäť, dvadsaťštyri, dvanásťročný, dva-tri, dvanásťka;*

deriváty a kompozitá s reťazcom dve.*: *dvesto, dvetisíc.*

S podobami *dv-e-* a *dv-a-* sa tvoria predovšetkým zložené číslovky, pričom pri podobe *dv-a-* ide prevažne o číslovky obsahujúce jednotky, desiatky (*dvadsať, dvanásť, dvadsaťpäť, dvadsaťštyri*) a pri podobe *dv-e-* o číslovky v spojitosti so stovkami a vyššie (*dvesto, dvetisíc, dvestotisíc, dvestopäťdesiat*). Takisto sa tvoria násobné (*dvestokrát, dvakrát*) i radové číslovky (*dvestý, dvadsiaty, dvanásty*). Ďalej sa od daných podôb tvoria deriváty, t. j. substantíva, ako napr. *dvadsiatka, dvanásťka, dvanásťnik*, ale aj kompozitá, pri ktorých morféma *dv-e-* je súčasťou výrazov *sto-, tisíc-* (*dvestoročný, dvetisícročný, dvestokilometrový, dvestočlenný*).

Ukazuje sa, že s koreňovou morféomou *dv-oj-* sa tvoria najmä deriváty typu *dvojica, dvojitý, dvojka, dvojička, dvojšča, dvojník* a kompozitá typu *dvojdňový, dvojročný, dvojlôžkový, dvojpodlažný, dvojšgólový, dvojšizbový, dvojšhodinový* a pod. Podoba *dv-oj-* sa v rámci tvorenia čísloviek vyskytuje zriedkavejšie, najčastejšie ako násobná číslovka *dvojnásobný* alebo radová *dvojšty, dvojšmiliónty*.

Považujeme však za dôležité na tomto mieste uviesť, že naša interpretácia údajov je ilustratívna, pretože vychádza z frekvencie výskytu uvedených derivátov a kompozít v korpuse. Reálny stav denumerálnej slovtvorby, bez ohľadu na frekvenciu týchto jednotiek, by si žiadal hlbšiu a systematickejšiu analýzu v rámci celej lexiky. Vtedy by ako východisko mohli poslúžiť lexicografické zdroje, ktoré zachytávajú aj menej frekventované denumerálne jednotky, hoci nie všetky.

6. Zhrnutie a závery

V našom článku sme venovali pozornosť predovšetkým dvom dvojičiam radových čísloviek, a to konkrétne *dvojšty* (kodifikované) – *dvestý*

(nekodifikované) a *dvojtisíci* (kodifikované) – *dvetisíci* (nekodifikované). Primárnym cieľom bolo pozrieť sa na to, či dané dvojice by v budúcnosti nemohli byť zaradené medzi lexikálne varianty. Na základe korpusových dát sme preto ako prvé analyzovali uvedené dvojice z hľadiska ich frekventovanosti. Následne sme pripojili kolokačný zoznam spojení číslovka + substantívum. Ďalej sme sa zaoberali aj štruktúrnymi, resp. slovotvornými vlastnosťami oboch dvojíc. Pripojili sme morfematickú segmentáciu analyzovaných výrazov, slovotvorbu číselných podstatných mien a násobných radových čísloviek a v neposlednom rade i frekvenčnú analýzu derivátov a kompozít s podobami *dv-oj-*, *dv-e-* a *dv-a-*.

Na základe korpusovej a slovotvornej analýzy sumarizujeme skutočnosti, ktoré možno vnímať ako podporujúce variantnosť pri radových číslovkách *dvojstý* – *dvestý*, *dvojtisíci* – *dvetisíci*:

- výskyt kodifikovanej i nekodifikovanej podoby radovej číslovky utvorenej od základnej číslovky *dvesto* je pomerne vyvážený, v niektorých tvaroch dokonca výrazne prevažuje nekodifikovaná podoba *dvestý*;
- výskyt nekodifikovanej podoby radovej číslovky utvorenej od základnej číslovky *dvetisíc* je výrazne vyšší v porovnaní s výskytom kodifikovanej podoby;
- sféra používania neukazuje výrazné rozdiely, bežne sa stretávame s oboma variantmi v publicistických žánroch či v prekladoch;
- výskyt podoby *dvestý* ako súčasť násobnej radovej číslovky (*dvestýkrát*, *dvestý raz*) popri kodifikovanom *dvojstýkrát*, *dvojstý raz*;
- analógia s radovou číslovkou *stý* (*päťsto* – *päťstý*) a *tisíc* (*päťtisíc* – *päťtisíci*);
- variantnosť výrazov *dvojstovka* – *dvestovka* zachytená v SSJ a SSSJ (A – G, 2006) a výrazov *dvojtisicka* – *dvetisicka* by mohla podporiť aj variantnosť tvarov *dvojstý* – *dvestý*, *dvojtisíci* – *dvetisíci*, čo by sa mohlo interpretovať ako spätné analogické vyrovnanie.

Ako stanovisko nesúhlasiace s variantnosťou analyzovaných výrazov sa môže uviesť, že by potenciálna variantnosť dvojíc *dvojstý* – *dvestý*, *dvojtisíci* – *dvetisíci* otvorila otázku analogického tvorenia variantov aj pri type *trojstý* – **tristý*, *štvorstý* – **štyristý*, *trojtisíci* – **tritisíci*; *štvortisíci* – **štyritisíci*, ktoré by sa počítavali už ako priveľmi kakofonické či umelé.

Sme si vedomí, že lexikálna variantnosť je problematikou nesmierne obsírnou. Ako uvádza A. Jarošová vo svojej štúdiu *Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia* (2009), variantnosť je živá a dynamická jazyková matéria, ktorá súvisí s jazykovou normou. Autorka chápe variantnosť ako neúplnú formálnu totožnosť a úplnú významovú totožnosť, pričom identifikuje päť typov variantov vyčlenených pomocou morfológických kritérií, a to fonologicky závislé varianty, fonemické, grafické, slovotvorné a morfológické varianty. Pri rovnakokoreňových derivátoch s rozličnými afixmi sa snaží odlišiť slovotvorné varianty (ide o varianty jednej lexémy, patria do lexikálnej variantnosti) od slovtvorných synonym (ide o dve lexémy).

Na základe toho sa domnievame, že prípady dvojíc typu *dv-oj-st-ý* – *dv-e-st-ý*, *dv-oj-tisíc-i* – *dv-e-tisíc-i* možno podľa typológie A. Jarošovej zaradiť medzi privatívny typ slovotvornej variantnosti, pri ktorej jeden z variantov je rozšírený o (jadrový) sufix (*dv-oj-st-ý*, *dv-oj-tisíc-i*) v dôsledku rozdielnych derivačných postupov alebo rozdielnej motivácie. Slovotvorné varianty sa napr. v SSSJ spracúvajú v rámci jedného hesla (ako lexikálne varianty), na rozdiel od slovotvorných synonym spracúvaných v dvoch rozličných heslách.

LITERATÚRA

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Bratislava: Veda 2009, s. 98 – 134.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Zložené číslovky so zreteľom na písanie spolu a oddelene. In: Slovenská reč, 2021, roč. 86, č. 2, s. 208 – 229.

KILGARRIFF, Adam et al. The Sketch Engine // Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress (EURALEX 2004). – Lorient, 2004, – pp. 105 – 115. <http://sketchengine.co.uk/>.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a upr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

LETZ, Belo: Písanie čísloviek. In: Slovenská reč, 1935/36, roč. 4, č. 4 – 5, s. 95 – 101.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ONDRUS, Pavel: Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. Bratislava: Univerzita Komenského 1969. 148 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 227 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s.

Slovenský národný korpus – prim-9.0.-juls-all. – Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2023. Dostupné na <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 7. 3. 2023].

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995. 180 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ Martina et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. 584 s.

URBANČOK, Milan: Dvesto – dvojstý, dvojstovka. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 1, s. 55 – 58.

DISKUSIE

Slovotvorná a syntaktická problematika kompozitných prídavných mien so slovotvornou štruktúrou podstatné meno + činné prídastie

INGRID HRUBANIČOVÁ

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.

Do jazykovej poradne sme dostali otázku, ako písať výraz/výrazy *dozorkonajúci/dozor konajúci* v pozícii zhodného prívlastku pred podstatným menom *učiteľ* – či ako jedno slovo *dozorkonajúci*, alebo ako dve slová *dozor konajúci*. Vnímame ju ako zaujímavú, pretože v sebe zahrnuje širšiu problematiku novej, pomerne rozmáhajúcej sa tendencie pri utváraní zložených prídavných mien tzv. juxtapozíciou *podstatného mena* a *činného prídastia* (teda priamym spojením dvoch slovotvorných základov bez spájacej submorfémy) na pozadí prívlastkových polopredikatívnych konštrukcií *podstatné meno + činné prídastie + podstatné meno* (*učiteľ konajúci dozor*) a primárne na základe slovesnej syntagmy *sloveso + podstatné meno* (*konat' dozor*). Otázka používateľa smerovala k tomu, ktorý zápis je „správny“, keďže v praxi sa stretáva s písaním obidvoma spôsobmi. V poradenskej odpovedi by sme mali zaujať postoj k obidvom prípadom zápisu, teda ako jedno slovo – kompozitum – alebo ako dve oddelené slová rozvíjajúce nadradené substantívum, vysvetliť tieto podoby zápisu, no uvažovať pritom aj vo vzťahu k iným (možným) podobným prípadom. Mali by sme teda odpovedať aj na otázku, či sú obidva spôsoby zápisu korektné, či je ich utváranie pravidelné alebo sporadické a od akých faktorov závisí. Nie je to ľahké, pretože v jazykovednej literatúre máme síce dobre opísanú slovotvorbu kompozitných adjektív (Jarošová, 2011; Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005; Ološtiak, 2015; Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2015;

Článok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0133/20 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe a grantovej úlohy VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

tam aj odkazy na ďalšiu literatúru), ale z tohto hľadiska – jednoslovný kompozitný adjektívny prívlastok vs. rozvitý dvojslovný prívlastok s rovnakým lexikálnym obsadením –, ktoré odráža pravopisnú ambivalenciu, nie. Preto náš článok skôr otvára slovotvornú a syntaktickú problematiku, ktorej príznakom v praxi je pravopisná neistota.

Kompozitné (zložené) prídavné meno *dozorkonajúci* naše výkladové slovníky nezachytávajú¹ (ani Slovník súčasného slovenského jazyka A – G /2006/, ale ani najnovšie vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka /2020/), hoci sa najmä v školskom prostredí používa už niekoľko desaťročí – najstarší doklad, ktorý poskytuje korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)², pochádza z r. 1984 z Antológie mladej slovenskej poviedky *Na večeru budú štvorlístky* (Slovenský spisovateľ), kde sa v prívlastkovej pozícii uvádza dvojslovné spojenie *dozor konajúci*: „*Iným slovom naša dozor konajúca profesorka. A asi pekne našťvaná...*“ Pomer zápisu dovedna *dozorkonajúci* a oddelene *dozor konajúci* v pozícii zhodného prívlastku je v korpuse pomerne vyrovnaný, predstavuje hodnoty 489 : 384,³ pričom datovanie nezohráva rolu, obidva zápisy sa vyskytujú aj v súčasnosti a aj v odborných pedagogických zdrojoch, predovšetkým v školských poriadkoch. Pri jednoslovnom zápise registrujeme aj samostatný substantívny význam *dozorkonajúci* „kto vykonáva, má dozor“ podobne, ako je to pri výraze *službukonajúci*, ktorý naše lexikografické diela registrujú už od 4. zv. Slovníka slovenského jazyka (1964).⁴

¹ Prídavné meno *dozorkonajúci* zachytáva až Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny (2022).

² Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i.

³ Uvedené hodnoty sú k 22. 10. 2023, nefiltrovali sme substantívum *dozorkonajúci*, ktoré sa takisto vyskytuje, aj preto môže hodnota výskytu jednoslovného výrazu prevyšovať dvojslovný zápis približne o 100 položiek.

⁴ *Žiaci sa zdržiavajú v triedach, cez veľkú prestávku i na chodbe. Rešpektujú pokyny dozor konajúceho učiteľa* (zspapradno.edupage.sk, 2010); *Všetci žiaci sú povinní rešpektovať dozor konajúcich učiteľov a prevádzkových zamestnancov* (skoladudince.sk, 2010); *Počas veľkej prestávky sa žiaci pohybuju v priestoroch školy alebo v jej areáli podľa pokynov dozor konajúceho učiteľa* (skolapodbiel.edupage.sk, 2015); *S vychovávateľkou alebo určeným dozor konajúcim učiteľom odchádzajú žiaci do školskej jedálne* (szskomjatice.edupage.org, 2019); *Žiaci sú nehluchí a rešpektujú pokyny dozorkonajúcich pedagógov* (gymtspo.edupage.org, 2013); *Pri pochybnostiach akéhokoľvek druhu, ktoré sa týkajú stravovania (hygiena, veľkosť porcie... a p.) sa žiak hneď obracia na dozorkonajúceho a ten na hlavnú kuchárku alebo na vedúcu ŠJ* (zstlmace.edupage.org, 2015).

Utváranie zložených prídavných mien motivovaných **slovesnými syntagmami** (pozri A. Jarošová, 2011, s. 137) patrí k regulárnym slovotvorným procesom. Alexandra Jarošová v štúdiu *Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív* uvádza, že v slovenčine sa častejšie zložené prídavné mená tvoria zo syntagmiem *sloveso + podstatné meno* (*mäsožravý, vínorodý, mrazuvdorný, kovoobrábaci⁵*), menej časté je tvorenie zo spojenia *sloveso + príslovka* (*márnotratný, okolostojaci, spolucestujúci, d'alejslužiaci /tamže/*), vyčleňuje aj kompozitá so zámenom ako prvou zložkou – *samospasiteľný, sebazničujúci, svojpomocný* (tamže). V kompozitách sú členy slovesných syntagmiem v obrátenej pozícii (*rodiť víno* → *vínorodý; stáť okolo* → *okolostojaci*). Ďalej sa autorka bližšie venuje slovotvorne problematickým kompozitám s druhým komponentom *-vdorný, -tvorný, -nosný, -darný, -milný, -milovný, -chtivý*, ku kompozitným adjektívam s činným prídavným na mieste druhého komponentu sa preto v tejto štúdiu bližšie nevyjadruje. Miloslava Sokolová, Martina Ivanová a Katarína Vužňáková (2005) v rozsiahlej štúdiu *Prínos Slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít* triedia a vysvetľujú onomaziologické štruktúry a slovotvorné postupy slovenských kompozít ako celku. Zložené prídavné mená so slovotvorným vzorcom, keď v pozícii prvého člena môže stáť príslovka/číslovka/podstatné meno/zámeno a v pozícii druhého člena činné prídavné/deverbatívne prídavné meno (*d'alejslužiaci, spolubývajúci, okolostojaci, prvorodený, roduverný, drevospracujúci, kovospracujúci⁶*), charakterizujú ako **dejové adjektíva** a radia ich k **modifikačno-mutačnému typu**, t. j. pri ich tvorení dochádza k významovej a slovnodruhovej zmene komponentov (mutácia) a zároveň ide o modifikáciu druhého bázového komponentu významom prvého komponentu (tamže, s. 114). O prechodnom type sa tu uvažuje aj vzhľadom na dva možné typy výkladu slovotvorného významu: *dozorkonajúci* „konajúci dozor“ – modifikácia, „taký, ktorý koná dozor“ – mutácia; v prípade druhého výkladu nejde o čistú kompozíciu, ale kompozično-sufixálny postup v rámci tvorby tzv. determinatívnych kompozít, porov. Furdík (2004, s. 108). Zložené prídavné mená utvorené zrazením (juxtapozíciou)⁷ so slovotvorným vzorcom *substantívum + slovesný tvar* považujú

⁵ Uvedené príklady výberovo preberáme od A. Jarošovej, 2011, s. 137.

⁶ Uvedené príklady výberovo preberáme od M. Ivanovej, 2005, s. 116.

⁷ V tomto prístupe sa výrazy juxtapozícia a zrazenie chápu ako synonymá. V niektorých prístupoch sa však medzi týmito termínmi diferencuje (napr. Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005). V *Mluvnici češtiny* 1 (1986, s. 468 – 469) sa hovorí o „spráhování“ a „spřekách“ alebo „zrastání“.

jú M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková (2015) podľa vtedajších meraní za ojedinelé typy adjektívnych kompozít, uvádzajúc príklad *službukonajúci* (tamže, s. 269). Naše predbežné sledovania však v súčasnosti práve naopak naznačujú skôr aktivizáciu takejto slovtvorby v slovenčine – často ako dôsledok slovtvorného paralelizmu, a to buď podľa druhého, alebo podľa prvého člena. Napr. pri kompozitách s druhým členom *konajúci*, *robiaci*, *činiaci* a *zabezpečujúci*, *ohrozujúci*⁸ a prvým podstatným menom v akuzatívne zachytávame v korpuse už spomínané kompozitá *dozorkonajúci*, *službukonajúci* so slovnodruhovou platnosťou prídavného mena i podstatného mena vo veľkej miere, ďalej však aj slovtvorne analogické výrazy, pričom platí, že omnoho viac dokladov na prívlastkovú pozíciu sa vyskytuje v podobe s oddeleným písaním zložiek. So zrazením (juxtapozíciou) sa váha, napr.:

dobrokonajúci (2) – *dobro konajúci* (43)⁹

zlokonajúci (2) – *zlo konajúci* (9)¹⁰

dobrorobiaci (1) – *dobro robiaci* (0)

dobročiniaci (7) – *dobro činiaci* (10)¹¹

vd'akučiniaci (1) – *vd'aku činiaci* (0)

zázrakyčiniaci (0) – *zázraky činiaci* (6)

Ide o slovtvorný spôsob, ktorý svojimi pomenovacími vlastnosťami predstavuje prechodný typ medzi tvorením združených pomenovaní (ako ustálených dvojslovných a viacslovných lexém) a čistou (vlastnou) kompozíciou. V prípade adjektív sa rozvíjajúci člen predsúva a bez spájacej submorfy zrástá s adjektívom, resp. činným prídastím, napr. *vše chápací* → *všechápací*.

⁸ Vzhľadom na rozsah článku tu ilustrujeme korpusové merania iba pri niekoľkých základových činných prídastiach – *konajúci*, *činiaci*, *robiaci*, *zabezpečujúci*, *ohrozujúci*.

⁹ *Veľa zla sa obracia na konajúcich dobro z pohľadov vypočítavosti, veď podľa ich myslenia dobro konajúci zlé nevracajú, nuž zlo očakáva zisk* (S. Háber, 1996); ... *herecké majstrovstvo oficiálne dobro konajúcich pokrycov strpčuje život bežným občanom* (Nové slovo, 2008); *Milí priatelia, dovoľte mi záverom poďakovať všetkým tým odvážnym, úprimne zmýšľajúcim a dobro konajúcim ľuďom* (www.upjs.sk/aktuality/2009/prihovor-rektora-17-11-2009).

¹⁰ „Aj vás, ktorí ste kedysi boli odcudzení a nepriateľsky zmýšľajúci, zlo konajúci, teraz zmieril skrze smrť jeho ľudského tela, aby vás postavil pred seba svätých, nepoškvrnených a neobžalovateľných...“ (Rozmer, 2004/4); *Ak by bol opak pravdou, potom všetci zločinci alebo zlo konajúci jedinci by sa mohli odvolávať na svoj „osud“* (frantiskani.sk, 2010); *V prípade, že naši zlokonajúcich, mučili ich* (www.acropilis.sk, 2013).

¹¹ *Totíž v týchto oblastiach sa mocný a veľký strom naozaj javil ako tajomná a dobro činiaca síla* (www.minv.sk/?zamyšlenie%26sprava=druha-postna-nedela-1; 2013); *Napríklad ako dobro činiaci umiestnil človeka v raji a ako dobro činiaci ľudí z raja vyhnal* (docplayer.gr/40438462-Kto-miluje-hospoda-boha-uraza-bozi-majestat.html, 2018); ... *vážnym bez mrzutosti, pracovitým bez povrchnosti, bohabojným bez zúfalosti, pravdovravným bez zveličovania, dobročiniacim bez domýšľavosti* (knihy.dominikani.sk, 2017).

pokániečiniaci (0) – *pokánie činiaci* (19)¹²
životzabezpečujúci (0) – *život zabezpečujúci* (18)¹³,
ale:

***životohrozujúci* (239) – *život ohrozujúci* (12 127)¹⁴.**

Niektoré predsunuté prívlastkové dvojslovné útvary so slovotvorným pozadím *činné pričastie + podstatné meno* vznikajú vyslovene ako transformácie kolokačne pevných väzbových významov sloviess, napr. *sloveso + priamy predmet: činiť pokánie, ohrozovať život* (uvedené vyššie) alebo ***tíšiť bolesť, naháňať strach*** – v prívlastkovej pozícii *bolesť tíšiace: bolesť tíšiace lieky, prostriedky, látky, účinky; naháňať strach* – v prívlastkovej pozícii výrazne v dvojslovej podobe *strach naháňajúci* (519 dokladov) – *strach naháňajúci pohľad, rev, vír, nárek, manžel; strach naháňajúca sila, horlivosť, spoločnosť, scéna, žena, rýchlosť; strach naháňajúce zvuky, ticho, historiky, vízie* a pod. Zachytávame však aj podobu kompozitného prídavného mena (21 výskytov): *strachnaháňajúci film, bojovník, vták, scenár; strachnaháňajúce rozhodnutie, akrobacie*.

Dostávame sa tak z pôdy slovotvorby na pôdu syntaxe a poodhaľujeme priestor, v ktorom sa prekrývajú a v ktorom vzniká pravopisná ambivalencia. Ako to teda je? Môžu popri sebe jestvovať obidva typy zhodného prívlastku – kompozitné adjektívum (*dozorkonajúci*) i antepovaná (predsunutá) prívlastková syntagma, v ktorej podstatné meno a dejové prídavné meno stoja oddelene za sebou pred rozvíjajúcim substantívom? Aká je táto prívlastková syntagma? Ide o typ rozvitého prívlastku? Sú tieto jazykové prostriedky rovnocenné a možno ich vo vyjadrovaní zamieňať?

¹² *Milosrdným okom zhlíadal na pokánie činiaci ninivský ľud.* (M. Klátik, 2015); ... *pre skutočne pokorných a pokánie činiacich hriešnikov.* (casopis.solas.sk, 2018)

¹³ *Čo sa stane, keď II. pilier nedokáže vygenerovať život zabezpečujúce dôchodky pre 1,3 milióna sporiteľov...* (Hospodárske noviny, 2012); ... *s tým súvisiace klimatické zmeny a narušenie život zabezpečujúcich ekosystémov* (archiv.kruhzivota.sk, 2010); *Tento život zabezpečujúci orgán potrebuje stály prísun živín, aby mohli dobre fungovať a odovzdávať živiny ďalej vašmu bábätku* (nutriklub.sk, 2014).

¹⁴ ... *pitím nutričných prípravkov alebo zavedením sondy a pri životohrozujúcich stavoch infúziami.* (SME,); ... *pričom u jeden [správ. jednej] tretiny sa manifestujú životohrozujúce komplikácie – sekundárne malignity, kardiovaskulárne, pľúcne komplikácie* (staryweb.fmed.uniba.sk, 2010); ... *pobyt pod hladinou mu môže spôsobiť závažné, až život ohrozujúce komplikácie* (J. Čelko, 1999); *Pri potravinovej alergii bez užívania potrebných liekov riskujete život ohrozujúci anafylaktický šok* (časopis Zdravie, 2010); *Svetské obchody, čapovanie nápojov, ako aj nosenie zbrani – s výnimkou život ohrozujúcich prípadov – sa kňazom striktné zakazovalo* (Historický časopis, 2010).

M. Ivanová v *Syntaxi slovenského jazyka* (2016) v podkapitole o prívlastku v časti 4.3.4 Viacnásobný a postupne rozvitý prívlastok (s. 105 – 106) nami sledovaný model prívlastku neuvádza rovnako ani J. Pavlovič v *Syntaxi slovenského jazyka I* (2012) v podkapitole 9.2 Prívlastok (s. 67 – 70). V českej syntaxi je to inak.¹⁵ V *Skladbe češtiny* (Grepš, M. – Karlík, P., 1998) sa v časti venovanej charakterizácii rozvitého prívlastku (s. 324 – 326) objavujú aj syntagmy *podstatné meno + prídavné slovo* a uvádza sa: „Rozvitý prívlastek může stát před substantivem i za substantivem. Obecně platí, že čím delší je prívlastek, tím silněji tíhne k postavení za podstatným jménem. Bohatě rozvitě bývají zvl. prívlastky, jejichž jádrem je dějové adjektivum: *Vstoupil do domu vyzdobeného květinami // Vstoupil do květinami vyzdobeného domu*“ (tamže, s. 324). Uvádza sa tu poznatok alebo presvedčenie, že antepozícia dlhších prívlastkov je „možná pouze ve stylu publicistickém a odborném“ a uvádza sa to na príklade *Slavník je slámou vyplněná a látkovým obalem opatřená vložka do postele* (tamže, s. 324). Ďalej sa upozorňuje na slovoslednú pozíciu rozvitého prívlastku, ktorý „ať už stojí před podstatným jménem, nebo za ním, nelze ‚roztrhnout‘, tj. výraz rozvíjející přídavné jméno stojí tam, kde stojí prívlastkové přídavné jméno: *z jímek unikající vody // vody unikající z jímek*“ (z nádrží unikajúcej vody/vody unikajúcej z nádrží) (tamže, s. 325).

Výberové doklady zo skúmaného materiálu, s ktorými v článku pracujeme, najmä doklady pochádzajúce z textov z náboženskej oblasti, naznačujú jednak knižnosť takýchto prostriedkov i istý príznak expresívnosti (pátos, účtivosť, nadnesenosť) (*dobročiniaci – dobro činiaci; pokánie činiaci*), jednak príznak odbornosti (*bolest' tíšiaci liek, prostriedok, účinnok; život zabezpečujúci orgán; život ohrozujúca i životohrozujúca choroba*). Materiál takisto čiastočne naznačuje, že prívlastkové syntagmy *podstatné meno + činné prídavné slovo* sa zapájajú do vety v rámci komponovania viacnásobných prívlastkov s expresívnym vyznením: ... *pokiaľ sú činy človeka tvorivé, život podporujúce, život rozvíjajúce, život ochraňujúce, život sláviace, život darujúce... sú v súlade s poslaním človeka na zemi...* (charta2015.com, 2015). Do vety bývajú zapojené aj ako substantivizované adjektíva: *A to vám, dobročiniacim, dobrokonajúcim, dobrorobiacim, dobroprajným, zo srdca želám* (duroska.blog.sme.sk, 2013). Nachádzame ich aj v obsahovo a syntakticky zložitejších ve-

¹⁵ Uvedomujeme si, že sme pri informatívnom charaktere článku a jeho rozsahu nateraz neobsiahli slovenskú syntaktickú literatúru vo väčšom rozsahu, opierali sme sa iba o dve novšie monografie.

tách, v ktorých by prívlastková polopredikácia (či pozícia rozvitého prívlastku za podstatným menom) nevyjadrovala presný obsah zodpovedajúci zámeru tvorca výpovede, napr. pri viacnásobných prívlastkoch, keď každý z atribútov sa vo vzťahu k substantívu chápe samostatne (ako samostatná vlastnosť): *Všetky zdravie podporujúce, oživujúce a omladzujúce rastlinné látky nájdete v dostatočnom množstve v mnohostrannej, biologicky vysoko hodnotnej výžive buniek...* (strava.sk, 2010). Vo vete *Všetky oživujúce a omladzujúce rastlinné látky, podporujúce zdravie, nájdete v dostatočnom množstve v mnohostrannej, biologicky vysoko hodnotnej výžive buniek...* by sa atribút „podporujúci zdravie“ vzťahoval na „oživujúce a omladzujúce rastlinné látky“, nevystupoval by samostatne. Niekedy je zámerom poukázať na atribút substantíva ako na trvalú alebo výraznú vlastnosť v rámci viacerých typov atribútov, čiže ide o hierarchizáciu atribútov – na slovtvorbu tu silno vplýva aj štylistika, napr. ... *a tak chcem upozorniť na zdravie ohrozujúci stav životného prostredia regiónu východného Slovenska a získať prostriedky na jeho regeneráciu...* (SME, 2009). Inde tvorbu takéhoto prívlastku ovplyvňuje čisto syntax: *Pohyb a pobyt osôb v dome sa stal život ohrozujúci* (SME, 2009). Doklady však ukazujú aj nadužívanie takto konštruovaných prívlastkov vo vetách, v ktorých by konštrukcia prídavné + podstatné meno pôsobila syntakticky hladšie: ... *má riešiť zhoršenie zdravotného stavu, ktorý sa nepokladá za urgentný alebo život ohrozujúci...* (Hospodárske noviny, 2009) – „urgentný alebo ohrozujúci život“. V tomto konkrétnom prípade možno uvažovať aj o asociácii s kompozitným adjektívom *životunebezpečný (urgentný alebo životunebezpečný stav)*, pričom spojenie *život ohrozujúci* sa môže vnímať ako významovo presnejšie (silnejšie). Zároveň toto kompozitum – *životunebezpečný* môže ako analógia vplývať na utváranie kompozita *životohrozujúci*.

Terminológia a terminologizácia slovnej zásoby môžu takisto vplývať na slovtvorný (zložené adjektívum) a syntaktický model (podstatné meno + činné prídavné), ktorému sa venujeme. Napr. prídavné meno *dozorkonajúci* môže vychádzať z potreby vytvoriť jednoslovné prídavné meno, ktoré by vyjadrovalo ďalšiu špecifickú vlastnosť/charakteristiku v rade podobných označení v oblasti školstva a výchovy: *triedny učiteľ, zastupujúci učiteľ, výpomocný učiteľ, vysokoškolský učiteľ, stredoškolský učiteľ, dozorkonajúci učiteľ* a pod.

Oddelené písanie *dozor konajúci* v podobe rozvitého prívlastku pred podstatným menom vnímame ako predstupeň pred „zrastením“ spojenia do

zloženého prídavného mena *dozorkonajúci*. Rozvité zhodné prívlastky typu *dozor konajúci* (učiteľ), *službu konajúci* (lekár), *poriadok zabezpečujúci* (policajti), *dobro, milosrdenstvo konajúci* (človek), *život ohrozujúca* (choroba) sa píše aj oddelene, no nie z každého spojenia tohto typu sa tvorí jednoslovné zložené prídavné meno, napr. *Ďakujeme úprimne zmysľajúcim a milosrdenstvo konajúcim ľuďom, ktorí nás štedro podporili*. Za akých podmienok k tomu dochádza a aké je ďalšie rozšírenie celej problematiky, si bude vyžadovať podrobnejší výskum. Spravidla platí, že ak nejaké spojenie slov zrastie dovedna, stane sa tak práve preto, že sa zloženina vníma vo vyjadrovaní ako funkčnejšia. Druhý prostriedok sa môže začať pociťovať ako príznakový a jeho používanie sa oslabuje. No v uvedenom prípade, s ktorým sa na nás obrátil používateľ, to neplatí. Podoby *dozorkonajúci* a *dozor konajúci* si nateraz naďalej konkurujú, hoci kompozitum je už lexikalizované.¹⁶

LITERATÚRA

- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Prešov: Náuka 2004.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Peter: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.
- IVANOVÁ, Martina: Syntax slovenského jazyka. Druhé, upravené a doplnené vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2016. 284 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív. In: Slovenská reč, roč. 76, 2011, č. 3, s. 137 – 148.
- Mluvnice češtiny 1. Ved. red. J. Petr. Praha: Academia 1986.
- PAVLOVIČ, Jozef: Syntax slovenského jazyka I. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2012. 107 s. Dostupné na file:///C:/Users/ingridh/Downloads/syntax-1-1.pdf.
- OLOŠTIAK, Martin: VII. Nominačné aspekty slovných druhov. 2. Adjektíva. In: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2015, s. 630 – 683.
- OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: IV. Formálno-procesuálne aspekty slovtvornej motivácie. 3. Kompozícia a kompozičné slovtvorné postupy. In: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2015, s. 261 – 292.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos Slovníka ko-reňových morfém k charakteristike kompozit. In: Jazykovedný časopis, roč. 56, 2005, č. 2, s. 99 – 126.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk>.

¹⁶ Za spresnenia v tomto texte a za podnety na ďalšie úvahy ďakujeme prof. Martine Ivanovej, PhD.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Druhé mená cudzokrajných cievnatých rastlín. 2. Druhy začínajúce sa písmenami D – E

MICHAL HRABOVSKÝ (Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave) – JÁN KLIMENT (Botanická záhrada Univerzity Komenského v Bratislave, pracovisko Blatnica) – IVETA VANČOVÁ (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.)

- Dacrycarpus imbricatus* (Blume) de Laub. – nohovník škridlicovitý
Dactylocladus stenostachys Oliv. – vidloklas úzkoklasý
Dais cotinifolia L. – brmbolcovec škumpolistý
Dalea urceolata Greene – dalea krčiazkovitá
Damasonium alisma Mill. – žabník hviezdovitý
Danais ligustrifolia Baker – danajka zobolistá
Danaea alata Sm. – danea krídlatá
Daniellia oliveri (Rolfe) Hutch. et Dalziel – kopaínovec Oliverov
Daphnopsis americana (Mill.) J. R. Johnst. – lykovník americký
Dasyphyllum ferox (Wedd.) Cabrera – vlasáčik hrozivý
Dasypogon bromeliifolius R. Br. – hustoštet broméliolistý
Davidsonia pruriens F. Muell. – davidsonia dráždivá
Daviesia corymbosa Sm. – daviesia chocholikatá
Davilla nitida (Vahl) Kubitzki – davila lesklá
Debregeasia longifolia (Burm. fil.) Wedd. – malinkovec dlholistý
Deckenia nobilis H. Wendl. et Seem. – dekénia vznešená
Deeringia amaranthoides (Lam.) Merr. – plamenníkovec láskavcovitý
Deinandra increscens (H. M. Hall ex D. D. Keck) B. G. Baldwin – dechtovka narastajúca
Delarbrea michieana (F. Muell.) F. Muell. – delarbrea Michieho
Dendrokingstonia gardneri Chao-wasku – kingstonia Gardnerova
Dendrolobium umbellatum (L.) Benth. – dendrolóbiium okolíkaté
Dendrophthoe falcata (L. fil.) Ettingsh. – stromokaz kosákovitý
Deplanchea tetraphylla (R. Br.) F. Muell. – deplanšea štvorlistá
Dendroviguiera quinqueradiata (Cav.) E. E. Schill. et Panero – vígéria päťlúčová
Dermatophyllum arizonicum (S. Watson) Vincent – kožolist arizonský
Desbordesia glaucescens (Engl.) Tiegh. – mangovec sivejúci

- Desmanthodium perfoliatum* Benth.
– zväzkovec prerastenolistý
- Desmanthus pernambucanus* (L.)
Thell. – desmant pernambucký
- Desmaria mutabilis* (Poepp. et Endl.)
Tiegh. – desmária premenlivá
- Desmazeria sicula* (Jacq.) Dumort.
– lipnička sicílska
- Desmoncus polyacanthos* Mart. –
úchytkovec mnohotŕňový
- Desmophlebium lechleri* (Mett.)
Mynssen, A. Vasco, Sylvestre,
R. C. Moran et Rouhan – čiarovka
Lechlerova
- Desmos chinensis* Lour. – drapáčík
čínsky
- Desplatsia subericarpa* Bocq. –
atramentovec korkovitoplodý
- Dialyceras parvifolium* Capuron –
dvojnažkovec malolistý
- Diarrhena americana* P. Beauv. –
diaréna americká
- Diarthron linifolium* Turcz. – stele-
rovec ľanolistý
- Diascia personata* Hilliard et B. L.
Burt – diascia škl'abivá
- Diatenopteryx sorbifolia* Radlk. –
letáčík jarabinolistý
- Dicella bracteosa* (A. Juss.) Griseb.
– dičelka listenatá
- Diceratostele gabonensis* Summerh.
– dvojročka gabonská
- Dichapetalum gelonioides* (Roxb.)
Engl. – jedolist suredagovitý
- Dichondra repens* J. R. Forst. et
G. Forst. – dichondra plazivá
- Dichorisandra thyrsiflora* J. C. Mi-
kan – peľnicovec kytkokvetý
- Dichostemma glaucescens* Pierre –
dichostema sivejúca
- Dichrocephala integrifolia* (L. fil.)
Kuntze – dvojfarbenka celistvo-
listá
- Dichrostachys cinerea* (L.) Wight et
Arn. – lampášovník popolavý
- Dicoma anomala* Sond. – dikoma
zvláštna
- Dicoria argentea* Strother – dvoj-
hlávka striebristá
- Dicorynia guianensis* Amshoff – di-
korýnia guyanská
- Dicraeopetalum mahafaliense* (M.
Peltier) Yakovlev – agátovček
mahafalský
- Dicranopteris linearis* (Burm. fil.)
Underw. – dvojjarmovec čiarkovitý
- Dicraspidia donnell-smithii* Standl.
– dikraspidia Donnell-Smithova
- Dicrastylis globiflora* (Endl.) Rye –
rúnovka guľovitokvetá
- Dictyocaryum lamarckianum*
(Mart.) H. Wendl. – arakva La-
marckova
- Dictyoloma vandellianum* A. Juss. –
vrtul'ovec Vandelliho
- Dictyophleba lucida* (K. Schum.)
Pierre – prstovnica svetivá
- Didelotia africana* Baill. – didelócia
africká
- Didissandra triflora* C. B. Clarke –
didisandra trojkvetá
- Didymocarpus pedicellatus* R. Br. –
fialkovka stopôčkatá
- Digera muricata* (L.) Mart. – digera
mäkkoostnatá
- Diheteropogon amplexans* (Nees)
Clayton – fúzovec objímajúci
- Dilodendron costaricense* (Radlk.)
A. H. Gentry et J. Steyerl. – dilo-
dendron kostarický

- Dimeresia howellii* A. Gray – dime-
rézia Howellova
- Dinizia excelsa* Ducke – dinizia
statná
- Dinochloa andamanica* Kurz – veľ-
bambus andamanský
- Dinophora spenneroides* Benth. –
kyjačka aciotolistá
- Dionycha bojerii* Naudin – diony-
cha Bojerova
- Dipcadi concanense* (Dalzell) Ba-
ker – bledavka konkanská
- Diphysa carthagenesis* Jacq. – me-
chúrničiek cartagenský
- Diplarrena moraea* Labill. – dipla-
réna kosatcovníkovitá
- Diplaziopsis javanica* (Blume)
C. Chr. – dipláziovec jávsky
- Diplazium esculentum* (Retz.) Sw. –
diplázium jedlé
- Diplocyclos palmatus* (L.)
C. Jeffrey – posedovec dlaňovitý
- Diplodiscus paniculatus* Turcz. –
baroba metlinatá
- Diploglottis australis* (G. Don)
Radlk. – tamarindovec austrálsky
- Diplokeleba floribunda* N. E. Br. –
keleba kvetnatá
- Diplolepis nummulariifolia* (Hook.
et Arn.) Liede et Rapini – diplo-
lepka peniažtekolistá
- Diploon cuspidatum* (Hoehne)
Cronquist – zlatolistec zihlený
- Diplopterys cabrerana* (Cuatrec.)
B. Gates – dvojkridlatka Cabrerova
- Diplorhynchus condylocarpon*
(Müll. Arg.) Pichon – dvojbobáčik
kolenovitoplodý
- Diplostropis purpurea* (Rich.) Am-
shoff – sukupira purpurová
- Dipogon lignosus* (L.) Verdc. – fa-
zuľovka drevnatá
- Dipteris conjugata* Reinw. – dvoj-
kridelnica jarmovitá
- Dipterocypselia succulenta* S. F. Blake
– dvojkridlonožkovec šťavnatý
- Diptychandra aurantiaca* (Mart.)
Tul. – balzamovček oranžový
- Dirachma socotrana* Schweinf. ex
Balf. fil. – dirachma sokotrianska
- Discoclaoxylon pubescens* (Pax et
K. Hoffm.) Exell – lámavček pá-
peristý
- Discoglyprena caloneura* (Pax)
Prain – orieškovec krásnožilový
- Discospermum abnorme* (Korth.)
S. J. Ali et Robbr. – kávovníček
odlišný
- Disphyma crassifolium* (L.) L. Bo-
lus – dvojhrbka tučnolistá
- Disporopsis shaolinchiensis* S. S.
Ying – kokorík Šaovej
- Disporum uniflorum* Baker – zvoná-
rik jednokvetý
- Dissochaeta biligulata* Korth. – di-
sochéta dvojjazyková
- Dissotis leonensis* Hutch. et Dalziel
– disotka sierraleonská
- Distemonanthus benthamianus* Baill.
– dvojtýčinkovec Benthamov
- Distephanus divaricatus* (Steetz)
H. Rob. et B. Kahn – striebrovec
rozťahnutý
- Disterigma empetrifolium* (Kunth)
Nied. – čučoriedkovec ťucholistý
- Distichlis spicata* (L.) Greene – soľ-
nica klasnatá
- Distylium annamicum* (Gagnep.)
Airy Shaw – dvojnčelkovec an-
namský

- Distimake macrocalyx* (Ruiz et Pav.) A. R. Simões et Staples – distimaka veľkokališná
- Distimake tuberosus* (L.) A. R. Simões et Staples – distimaka hľuznatá
- Disynaphia spathulata* (Hook. et Arn.) R. M. King et H. Rob. – disynafia lopatkovitá
- Diuris picta* J. Drumm. – oslík pomalovaný
- Dobera glabra* (Forssk.) Juss. ex Poir. – dobera holá
- Dobinea vulgaris* Buch.-Ham. ex D. Don – dobinea obyčajná
- Docynia indica* (Colebr. ex Wall.) Decne. – jabloňovka indická
- Dodecadenia grandiflora* Nees – dvanásťnica veľkokvetá
- Doerpfeldia cubensis* (Britton) Urb. – derpfeldia kubánska
- Dolichandra unguis-cati* (L.) L. G. Lohmann – trúbka mačací pazúr
- Dolichandrone spathacea* (L. fil.) K. Schum. – trúbkovník tulcovitý
- Dolichos dongaluta* Welw. ex Baker – dlháň angolský (dongaluta)
- Donatia novae-zeelandiae* Hook. fil. – donátia novozélandská
- Doniophyton anomalum* (D. Don) Kurtz – usnicovec zvláštny
- Dontostemon integrifolius* (L.) Ledeb. – dontostemon celistvolistý
- Doratoxylon apetalum* (Poir.) Radlk. – kopijovec bezlupienkový
- Doryanthes excelsa* Corrêa – oštepovec statný
- Dracontomelon dao* (Blanco) Merr. et Rolfe – drakovník jedlý (dao)
- Dransfieldia micrantha* (Becc.) W. J. Baker et Zona – harpúnovka drobnokvetá
- Drimiopsis maculata* Lindl. et Paxton – drímiovec škvrnitý
- Drusa glandulosa* (Poir.) H. Wolff ex Engl. – drusa žliazkatá
- Drymaria cordata* (L.) Willd. ex Schult. – drymária srdcovitá
- Drymophloeus oliviformis* (Giseke) Mart. – klinolístok olivovitý
- Drypetes arguta* (Müll. Arg.) Hutch. – drypet ostrý
- Duabanga grandiflora* (Roxb. ex DC.) Walp. – duabanga veľkokvetá
- Dubautia waialealae* Rock – dubócia waialealská
- Duboscia macrocarpa* Bocq. – duboscia veľkoplodá
- Duckeodendron cestroides* Kuhlman. – dukeodendron kladivníkovitý
- Dugesia mexicana* A. Gray – dugesia mexická
- Duguetia lanceolata* A. St.-Hil. – dugécia kopijovitá
- Dulichium arundinaceum* (L.) Britton – dulichium trst'ovité
- Dunnia sinensis* Tutchet – dunia čínska
- Duosperma crenatum* (Lindau) P. G. Mey. – duosperma vrúbkovaná
- Duseniella patagonica* (O. Hoffm.) K. Schum. – dusenka patagónska
- Duthiea bromoides* Hack. – dutiea stoklasovitá
- Dyckia brevifolia* Baker – šablolist krátkolistý
- Dyera costulata* (Miq.) Hook. fil. – dyera rebierkatá

- Dyscritothamnus filifolius* B. L. Rob. – pochybník niťolistý
- Dysolobium pilosum* (J. G. Klein ex Willd.) Maréchal – fazuľovec chlpatý
- Dysoxylum gotadhora* (Buch.-Ham.) Mabb. – nevoňavec horký
- Ebenopsis ebano* Britton et Rose – ebenovec texaský
- Eberhardtia tonkinensis* Lecomte – eberhartia tonkinská
- Ecdiocollea monostachya* F. Muell. – paostrica jednodlasá
- Echinophora spinosa* L. – ježolistec trnitý
- Echinopogon ovatus* (G. Forst.) P. Beauv. – ježkovec vajcovitý
- Echiochilon jugatum* I. M. Johnst. – hadinček jarmovitý
- Echites umbellatus* Jacq. – hadodrev okolikatý
- Eclipta prostrata* (L.) L. – múčnica rozprestretá
- Edithcolea grandis* N. E. Br. – stapélia veľká
- Edmundoa lindenii* (Regel) Leme – edmundoa Lindenova
- Efulensia clematoides* C. H. Wright – efulenzia plamienkovitá
- Ekebergia capensis* Sparrm. – ekebergia kapská
- Elaeodendron orientale* Jacq. – eleodendron východný
- Elateriospermum tapos* Blume – lakovec užitočný
- Elatostema reticulatum* Wedd. – pihľavovka sieťkovaná
- Eleiodoxa conferta* (Griff.) Burret – salakovec zhluknutý
- Elephantopus carolinianus* Raeusch. – sloník karolínsky
- Eleutherine bulbosa* (Mill.) Urb. – mečovec hl'uznatý
- Elionurus muticus* (Spreng.) Kuntze – zmetáčik bezhrtý
- Ellipanthus tomentosus* Kurz – elipant plstnatý
- Elvasia elvasioides* (Planch.) Gilg – elvasia caurská
- Elymus hystrix* L. – pýr bodľavý (trniak košatý)
- Elytranthe albida* (Blume) Blume – elytranta belavá
- Elytraria imbricata* (Vahl) Pers. – elytrária škridlicovitá
- Embelia tsjeriam-cottam* (Roem. et Schult.) A. DC. – embélia mohutná
- Embothrium coccineum* J. R. Forst. et G. Forst. – oňňoker šarlátový
- Emelianthe panganensis* (Engl.) Danser – emeliant panganijský
- Emilia fosbergii* Nicolson – emilka Fosbergova
- Eminium spiculatum* (Blume) Schott – áronovec kláskatý
- Emmotum nitens* (Benth.) Miers – emot trblietavý
- Encelia californica* Nutt. – encélia kalifornská
- Enchylaena tomentosa* R. Br. – dužinatka plstnatá
- Endiandra impressicosta* C. K. Allen – orešník vtisnutorebernatý
- Endlicheria paniculata* (Spreng.) J. F. Macbr. – endlichéria metlinatá
- Endodesmia calophylloides* Benth. – endodesmia krásnolistovitá

- Endonema lateriflora* (L. fil.) Gilg – endonéma bočnokvetá
- Endopleura uchi* (Huber) Cuatrec. – endopleura jedlá
- Endospermum moluccanum* (Teijsm. et Binn.) Kurz – endospermovec molucký
- Engelhardia spicata* Blume – engelhardia klasnatá
- Engelmannia peristenia* (Raf.) Goodman et C. A. Lawson – engelmania nepárnoperovitá
- Englerodendron korupense* Burgt – englerovník korupský
- Englerophytum magalismontanum* (Sond.) T. D. Penn. – englerofyt magaliesberský
- Enhalus acoroides* (L. fil.) Royle – plytčínovec puškvorcovitý
- Epicostema axillare* (Poir. ex Lam.) A. Raynal – enikostema pazušná
- Enkleia malaccensis* Griff. – enklea melacká
- Entelea arborescens* R. Br. – slezovník stromčekovitý
- Enydra fluctuans* Lour. – enydra kolísavá
- Epifagus virginiana* (L.) Barton – bukomor virgínsky
- Epiprinus mallotiformis* (Müll. Arg.) Croizat – krotónik rotlerovitý
- Epithema carnosum* Benth. – epitema mäsitá
- Eremanthus glomerulatus* Less. – pustovník klbkatý
- Eremospatha macrocarpa* Schaedtler – ratanovka veľkoplodá
- Eremothamnus marlothianus* O. Hoffm. – pustobyľ Marlothova
- Eria rostriflora* Rechb. fil. – eria zobáčikokvetá
- Eriachne obtusa* R. Br. – vlnoplevovka tupá
- Ericameria cervina* Rydb. – žltokerjelení
- Erigenia bulbosa* (Michx.) Nutt. – erigénia hľuznatá
- Eriocnema fulva* Naudin – erioknéma žltohnedá
- Eriogonum crocatum* Davidson – pohánkovka šafranová
- Eriolarynx australis* (Griseb.) J. M. H. Shaw – durmaník južný
- Eriophyton maleolens* (Rech. fil.) Salmaki – vlnovček zlovestný
- Eriosema umtamvunense* C. H. Stirt. – eriosema umtamvunská
- EriospERMUM erinum* P. L. Perry – vlnokvet ježí
- Eriotheca gracilipes* (K. Schum.) A. Robyns – pachira štíhlostopkatá
- Erisma uncinatum* Warm. – erizma pazúrikatá
- Erismanthus obliquus* Wall. ex Müll. Arg. – erismant šikmý
- Erlangea misera* (Oliv. et Hiern) S. Moore – erlangea biedna
- Erycibe paniculata* Roxb. – eryciba metlinatá
- Erycina pusilla* (L.) N. H. Williams et M. W. Chase – panenka maličká
- Erythrocephalum longifolium* Benth. ex Oliv. – červenohlávka dlholistá
- Erythrocoeca bongensis* Pax – červenka bonžská
- Erythralum scandens* Blume – červenoplodec šplhavý

- Erythrophleum suaveolens* (Guill. et Perr.) Brenan – spravodlivec príjemný
- Erythrospermum ampullaceum* Baker – červenoplod ampulovitý
- Escobedia grandiflora* (L. fil.) Kuntze – eskobédia veľkokvetá
- Escontria chiotilla* (F. A. C. Weber ex K. Schum.) Rose – eskontria mexická (chiotila)
- Esenbeckia leiocarpa* Engl. – ezenbekia hladkoplodá
- Espositoopsis dybowskii* (Rol.-Goss.) Buxb. – ježovník Dybowského
- Ethulia conyzoides* L. fil. – etúlia turancovitá
- Euchresta japonica* Hook. fil. ex Regel – euchresta japonská
- Euclea natalensis* A. DC. – euklea natská
- Eucnide urens* Parry ex Coville – žihľavka prhlivá
- Eudema nubigena* Bonpl. – eudéma oblačná
- Eugeissona tristis* Griff. – strechovec smutný
- Eulaliopsis binata* (Retz.) C. E. Hubb. – eulálievec párovitý
- Eulychnia castanea* Phil. – eulychnia gaštanová
- Euphronia guianensis* (R. H. Schomb.) Hallier fil. – eufrónia guyanská
- Euplassa inaequalis* (Pohl) Engl. – euplása rôznotvará
- Eurya chinensis* R. Br. – eurya čínska
- Eurycoma longifolia* Jack – ľúbezník dlholistý
- Eurypetalum unijugum* Harms – strieškovec jednojarmový
- Eusideroxylon zwageri* Teijsm. et Binn. – železodrev Zwagerov
- Eustegia minuta* (L. fil.) N. E. Br. – eustégia drobná
- Eustephia coccinea* Cav. – eustéfia šarlátová
- Eustrephus latifolius* R. Br. – šplhavkovec širokolistý
- Euodia tietaensis* (Guillaumin) T. G. Hartley – evódia tietska
- Euxylophora paraensis* Huber – saténovec parásky
- Exallage auricularia* (L.) Bremek. – krížavec uškátý
- Exarata chocoensis* A. H. Gentry – exaráta chocóska
- Exbucklandia populnea* (R. Br. ex Griff.) R. W. Br. – topoľnica obyčajná
- Excoecaria cochinchinensis* Lour. – slepúň kočínčinský
- Exellodendron cordatum* (Hook. fil.) Prance – exelodendron srdcovitý
- Exostema caribaeum* (Jacq.) Schult. – rúrkovník karibský
- Exostyles venusta* Schott – exostyla spanilá
- Eysenhardtia orthocarpa* (A. Gray) S. Watson – obličkovka rovnoplodá

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Keď to, čo nepripomína jedlo, sa predsa len dá zjesť

DAGMAR ŠIMUNOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

„To je baba na zjedenie,“ zaznelo v električke z úst jedného mládenca. Určite nemal v úmysle zjesť tú mladú dievčinu, ktorú nazval babou. Týmto slovným spojením len vyjadril svoj obdivný postoj k nej. A kto by si dal na obed nohavice, pekáč, bábiku, dušu, gombík, kachle či smetisko? Určite by nám nenapadlo zjesť opilca či nejakú úbohú chuderku.

A predsa všetky tieto slová pomenúvajú aj rôzne pokrmu, ktoré dobre poznáme a pochutíme alebo nepochutíme si na nich. Niektoré z uvedených názvov sú aj súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka, iné nájdeme iba v slovenských nárečiach. Väčšina z nich vznikla posunutím svojho prvotného významu najmä na základe vonkajších príznakov, napríklad podoby, vzhľadu, farby, istých funkčných vlastností, pričom medzi prvotným významom a jeho odvodeným významom je vnútorný alebo vonkajší súvis. Hovoríme o lexémach polysémických – viacvýznamových. Pri iných lexémach sa stalo, že jedno a to isté slovo sa zmenou svojho významu rozčlenilo vlastne na dve lexémy, ktoré majú rovnakú formu, ale ich významy zo sémantického či etymologického hľadiska spolu nijako nesúvisia. V takýchto prípadoch ide o slová homonymné – rovnozvučné.

Jedným z nich je aj praslovanské slovo *baba*, ktoré podľa Stručného etymologického slovníka slovenského jazyka vzniklo zdvojením slabiky *ba-*. Dnes prvotne pomenúva starú ženu, ale pôvodne vyjadrovalo príbuzenský vzťah označujúci starú mamu – otcovu alebo matkinu matku (Králik,

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí, I., 1994, s. 38 – 39).

s. 59). V niektorých západoslovenských i východoslovenských nárečiach je toto pomenovanie dodnes živé, čo potvrdzujú aj doklady v prvom zväzku Slovníka slovenských nárečí: *Čo tá naša baba sú furt taká nepokojná?* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *V ňedzelu zme sa z maceru stavil'i u babi* (Brvnište, o. Považská Bystrica); *Naša baba še ešči dobre trimia* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *Kresnoj umarla baba, ta muša nošidz žalobu* (Malé Zalužice, o. Michalovce); *Bo pejceromi bul'i, i ocedz i mac, i dzedo i baba* (Brezina, o. Trebišov); *Baba ňebuli doma* (Smižany, o. Spišská Nová Ves).

Názvy rôznych pokrmov môžu mať rovnaký názov ako označenie starej ženy, starej mamy (z detskej reči), ale ich pôvod vychádza zo zvukomalebného koreňa *bab-*, ktorým sa prvotne označovali duté zvuky, druhotne duté alebo okrúhle predmety (Králík, s. 59). Azda najčastejšie sa slovom *baba* označuje – dovoľíme si tvrdiť – obľúbené jedlo zo zmesi surových zemiakov a múky pripravované pečením alebo pražením. Tento názov je typický najmä pre západoslovenské nárečia, nachádzame ho však aj v stredoslovenských nárečiach. Na ilustráciu môžeme uviesť nasledujúce nárečové výpovede: *Já si už najračeť len tej babi švápkovej z mliekom* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Je aj švápková baba. To sa šváпка poškriabe na škrabáči, dá sa cibuľa, rasca, soľi, cesnačik, dá sa múki a čiľ sa rozmieša, namastí sa plech a pečie sa* (Nitrica, o. Prievidza); *Napekla som krompl'anie babe* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Piakla sa zemáková baba, najlepšia bola, kec_ca peci piakla s chlebom, bola na celí plech* (Pruské, o. Púchov); *Pollesníki sa pečú fpeci a baba sa peče na kastróle, to je ze zemákóf* (Beluša, o. Ilava); *Na večeru son spravila krumplovú babu* (Trakovice, o. Hlohovec). V stredoslovenských i vo východoslovenských nárečiach sa pre toto jedlo uprednostňujú iné pomenovania, napríklad *haruľa*, *borcoš*, *gala*, *macharňa*, *gugel'*, *málej*, *chudzerka*, *chudobňica*, *olesňik*, *pollisňik*, *oliévanec*, *pekárina*, *remunda*, *boucha*, *zefa*, *bandurčeňik*, *grul'ovník* a mnohé iné, ktorým sa spolu s názvami aj niektorých iných ďalej spomenutých jedál budeme venovať v samostatnom príspevku.

Názov *baba* sa v slovenských nárečiach vzťahuje aj na iné pokrmy, hlavne koláče, ako to potvrdzujú nasledujúce doklady: *Vol'akedi na veselie upiekli caltu alebo v hľiňenej babovňi babu* (Nitrica, o. Prievidza); *Na svadbe sa jelli na nešpor babi* (Lipová, o. Nové Zámky); *Na ňedzelu piekli*

babu z lepšej múki (Súl'ov, o. Bytča); *Mi zme nerobili babi, ale len mrváne a calti* (Šenkvice, o. Modra); *Daj ge káve téj babi!* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Baba se je na sviatki ku kave* (Spišský Štvrtok, o. Levoča). Ide o príležitostný koláč obyčajne bez plnky, ktorý sa pekával – najmä v okrúhlejšej forme, niekedy i na plechu – na nedeľu, na výročné sviatky či na sviatočné udalosti, teda bábovka. V liptovských i novohradských domácnostiach (Paludza, o. Liptovský Mikuláš; Ábelová, o. Lučenec) nazývali *babou* koláč pečený z múky a kravského mleziva, čiže prvého, hustého mlieka po otelení kravy. A v Bojničkách pri Hlohovci i v Šípkovom neďaleko Piešťan je *baba* tradičné veľkonočné jedlo pečené zo zemeľy, z mäsa, mlieka a vajec, v mnohých domácnostiach známe aj ako veľkonočná plnka.

Určite nejedna dievčina menom Dorka je tiež taká baba na zjedenie, o akej hovoril v úvode príspevku spomenutý mládenec. Ale ak v Mošovciach pri Martine niekoho *bolí želúdok*, môže to byť *agis'te o tej dorki, lebo bola masná* (Mošovce, o. Martin), čiže príčinou určite nebolo dievča, ale jaternica z hrubého bravčového čreva naplneného kašou z krúp alebo inej zrniny.

Vieme, že babičku zjedol iba vlk v rozprávke o Červenej čiapočke? Ale aj v Kunove (o. Senica) *babičku upékli*. Nie, ani v Kunove neupiekli starú mamu, ale *to mívali také svátečné iduo, koučácki*. *Babički sa pekávali* (Hlboké, o. Senica) a bol to obyčajne neplnený koláč pečený v okrúhlejšej forme s dierou uprostred – bábovka.

„*Kúpim ti bábiku na jermoku,*“ sľubovala matka v Rochovciach pri Rožňave svojej dcérke. Nuž ak jej kúpila detskú hračku, určite ju obdarované dievčatko nemienilo zjesť. Ak by to však bol medovník v tvare bábiky, ktovie... A ak dievčatá v Bošáci (o. Trenčín) túžiace po takejto hračke bábiku nedostali, dokázali si poradiť, *zali handerki a bábiki si pošili*. Ale keď v Selciach neďaleko Krupiny niekomu priniesli *bábiku*, nebola to hračka, ale obyčajne kysnutý, väčšinou pletený koláč.

V Sobranciach a okolí *kolački se ňepekli jak teras*. *Ale se pekli baňiki, na kotri se davalí šliuki*. *Buľi baňiki z lekvarom, to ňeplani buľi*. Zriedkavo sa tam týmto slovom pomenúval aj pečený zemiak. A v Slovenskej Ľupči je *baňik* názov jedlej huby – hrúb. Tu by sme určite tiež márne hľadali akúkoľvek sémantickú príbuznosť s baňikom, pomenovaním človeka pracujúceho v bani.

Horší nedbalec jako opilec (Červeník, o. Hlohovec), *lepší opil'edz jako ňedbalec* (Breza, o. Námestovo), vraví sa o zlom hospodárovi. Človeka, kto-

rý je „stále naložený v alkohole“, *takieho opilca nigde nechcú* (Rochovce, o. Rožňava), *ved' gdo bi s takím opilcom vidržav?* (Lapáš, o. Nitra). Ale zjesť ho? V Svätoplukove pri Nitre sa slovom *opilec* žartovne označuje slivková knedľa či slivková guľka, ktorú sa ten, kto ju má rád, vôbec neokúňa skonzumovať.

Dá sa zjesť niečo nehmotné, do čoho sa nedá zahryznúť? Veru nie. Ako niekto môže zjesť dušu, dokonca viac duší? Toto staré slovo má praslovanský pôvod a prvotne označuje vnútorný svet človeka – vnútro, napr. *To (zajace) treba opatriť ozaj celou dušou, srcom, abi si maų s toho volačo* (Danová, o. Martin); *Tento mladí, to bola dobrá duša* (Likavka, o. Ružomberok), či duchovnú podstatu človeka, ktorá podľa náboženskej viery žije aj po smrti, porov. *Že kebi aspon to vedeų, že jeho duša bude v ňebi* (Veľká Maňa, o. Vráble). A jedlá nie je ani vnútorná gumová výplň niečoho (napríklad auta, bicykla), čo sa tiež označuje touto lexémou, pozri napríklad: *Pichou dušu na bicigli, mosí hu zalepiť* (Návojevce, o. Topoľčany). No a predsa sa pod týmto názvom ukrýva aj pomenovanie niečoho na zahryznutie. Ide o vyprázaný múčnik z kysnutého cesta, ktorý môže mať v sebe tiež akúsi výplň – plnku. Známejší je pod názvom šiška: *Gulaté z lekvarom boli duše, keré nemali (plnku), to boli šiški* (Brestovany, o. Trnava); *Duše sa dávali aj na svadbi* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava).

Samotnou lexémou *šiška* sa prvotne pomenúva oválny plod ihličnatých stromov, šuška: *Veverički viberajú zo šišiek semienka* (Návojevce, o. Topoľčany); *Kelo šiški pot tima smrekami* (Kameňany, o. Revúca); *Suché šiški sú dobré na potkurovanie* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *šiška* (Bzenov, o. Prešov). Pomenovanie *šiška* je v západoslovenských a stredoslovenských nárečiach aj najčastejším označením tohto väčšinou na masti vyprázaného múčnika z kysnutého cesta, pod ktorým sa najmä počas fašiangového obdobia stoly mnohých domácností priam prehýbajú. Vo východoslovenských nárečiach majú pred označením *šiška* prednosť iné názvy, najmä *krepel'*, *pampuch*, *pampušek*, *pankuška*. *Fašiangovné (jedlá) boli aj šiški a fánki a huspeňina a ríteše* (Veľká Maňa, o. Vráble); *Šiški sa pražili na zápustog v utorok preč Ćkaradou stredou, ostatni rás* (Zlatníky, o. Bánovce nad Bebravou); *Volakedi dziŕki ve fašang dávali pachoukom šiški na šablu* (Jablonové, o. Malacky); *No a rezancou sa navarilo gu tej polieuke, dakto kislú maų rát polieuku, dakto len slatkú, aj šiškou sa napražilo, abi*

to uš taká hostina bola (Smrečany, o. Liptovský Mikuláš); *Napečené bolo osuškvou, také kopi a šiški a opekance* (Teplička nad Váhom, o. Žilina); *Duft (vôňa) idze s tich šiškoch* (Šarišské Dravce, o. Sabinov). No a v Brodskom (o. Skalica) na fašiangy jedávali *pekáč*, no nešlo o zvyčajne podlhovastú plechovú alebo hlinenú nádobu na pečenie, ale o ploskú šišku bez plnky praženú v masti.

Na Záhorí v Skalici a blízkom okolí sa *varivali viečninú šiški, rajská omáčka, kúsek masa hoviezího, to bilo také nedelňí idlo. To sa uvarilo maso a teda tá rajščáková omáčka a šiški*. Na nedeľný obed si istý Skaličan zaspomínal takto: „*Dál sem si dvie veliké fornefle (naberačky) poléfkí a forneflu krenovej omáčki ze šiškama a kuz masiska na to.*“ Hovorí sa, že proti gustu žiaden dišputát, ale jest' sladké pečivo s omáčkou a mäsom? Našťastie sa tu pod názvom *šiška* neskrýva múčnik, ale varené alebo nad parou pripravované múčne jedlo podávané ako príloha k mäsu – knedľa.

K fašiangovým sladkým jedlám okrem šišiek neodmysliteľne patria aj fánky – vyprášané pečivo obyčajne štvorhranného tvaru a v strede prekrojené. Na Záhorí a čiastočne aj v južnozápadoslovenských a stredoslovenských nárečiach sú však viac známe pod názvom *božie milosti*. Porovnaj: *Na fašank aj teda boží milosci sa teda smažili a ti trdelňiki, no a to cukrové ňejaké* (Skalica); *Aj tí boží miyosci sa smažili fšádle* (Hlboké, o. Senica); *Na fašank sa pečú šiški a boží miyosci* (Záhorská Ves, o. Malacky); *Ces fašangi zme smažili boží milosci* (Vištuk, o. Modra); *božie milosti* (Myjava); *božie milosti* (Selce, o. Krupina).

„Kujem, kujem podkovičku, koníkovi na nožičku. Kujem, kujem podkovu, koníkovi na nohu“ – takto sa začína jedna z detských riekaniek. A v Malčiciach pri Stropkove sa na svadbe spieva: *Potkova, potkova, železna potkova, choč še ľudze pošaleju, Haňka už Joškova*. Nuž na takej podkove či podkovičke by sme si určite zuby vylámali, ale do čerstvej makovej, orechovej alebo tvarohovej podkovy či podkovičky viacerí s chuťou radi zahryznú. V mnohých našich domácnostiach je obľúbeným múčnikom závin – koláč s plnkou zavinutou najčastejšie do kysnutého cesta. Tam, kde závinu robia také dlhé, že by sa nezmestili do pekáča, ich zakrútia do tvaru podkovy, a preto ich napríklad v časti západného Slovenska či v Gemeri takto aj volajú: *Volakerí ľudé robívali potkovički, ale mi zme len také dlhé koláče robívali* (Pusté Úľany, o. Galanta); *Naša bapka ked išli pécit potkovi,*

dávali do cesta aj smetánku (Vištuk, o. Modra); *Upiekli sa zavináki, potkovi makové, orechové, sirovniki uš tag nadlho* (Brestovany, o. Trnava); *Maková potkova je dobrá* (Revúca); *Šitkim trom dali po edňe kvake z makom. To je koláš takí, taká potkova, viaťe?* (Slavošovce, o. Rožňava).

Závin, ktorý nemá tvar podkovy, ale je rovný, sa v nárečiach pomenúva aj *kvaka, ruka, noha, riba, štridla, štangla*: *Na svadžbu sä naznášalo jedživa, makovich kvák* (Brusník, o. Revúca); *Jä rát kvaku z lekvárom* (Rochovce, o. Rožňava); *Na svátiki zme napékli calti, makové alebo orechové ruki a potkovi* (Vištuk, o. Modra); *Aj tu sa piekli zaviní – ribi* (Slovenské Pravno, o. Martin); *A bola rovná štridla zavinutá makom a makovník bol jako rošček* (Beluša, o. Ilava); *Neskór zme uš pékli aj makové a orechové štangle* (Čataj, o. Modra); *noha* (Lamač, o. Bratislava; Slovenský Grob, o. Modra). A ak v Rohožniku neďaleko Malaciek deti úpenlivo prosili svoju starú matku, aby im urobila *nohavice*, určite nechceli nový kus odevu, ale rady by si pochutnali na makovom alebo inom závine.

Keď kysnuté koláče s plnkou mali tvar štvorca, dostali v časti západo-slovenských nárečí pomenovanie *kachle, kachlički*: *Kachlički s tvarohem, alebo aj z makem, z hruškami aj fšeličim* (Svrčinovec, o. Čadca); *Jój, to na veselie sa varelo a piekalo šetko možné... Ale to kerési ti ženi, čo na svadbi piekli, vedzeli šeličo... Ja čo sa pomatám, najviac ti radosňiki, šelijaké svadobné koláče, také fajín boli, kerísi aj kachle, sa to volalo, s tvarohom lebo ze čím, zákuski slatké, také, hentaké, no do vimislu sveta!* (Ďurčiná, o. Žilina). Aj vo Fačkove (o. Žilina) *mladej neveste noseli ti kachle, no koláče. Ale abi sťe si nemisl'eli, že sú to kachle*, upozornila rozprávačka na zhodu názvu koláčov s pomenovaním výrobku z pálenej hliny alebo keramiky používaného na obkladanie stien, podláh, kachľovej pece či na samotnú pec na vykurovanie. A takéto štvorcové *kachle* pečú aj na Záhori.

Škorec je druh s'ahovavého spevavca, lietajúceho v obrovských krídloch najradšej nad našimi vinohradmi a ovocnými sädmi, v ktorých vie napáchať nemalé škody. Veď nie nadarmo sa v Pukanci (o. Levice) hovorí, že *škorce už robia oberačku*. Nie je nám známe, že by sa u nás tieto vtáčiky aj jedli, skôr sa rôznym spôsobom plašia, aby boli od úrody čo najďalej. Možno tvar, možno množstvo, ktoré je potrebné na ich nasýtenie, boli príčinou, že meno tohto vtáka sa napríklad v časti Pohronia i v Gemeri stalo aj pomenovaním jedla pripravovaného z kukuričnej alebo prosnej kaše v podobe väčších halu-

šiek, ktoré sa pokladú na misu. Obyčajne sa posýpajú bryndzou a upraženou slaninkou alebo – pri príprave na sladko – makom a cukrom, prípadne iba cukrom a polejú sa maslom: *Na obed som se optrepal škorci* (Slavošovce, o. Rožňava); *Mojá mad navarila škorce z brindzó* (Rochovce, o. Rožňava); *Škorce zmo jedli z makom* (Kameňany, o. Revúca); *Škorce z makom sú ni plaňia* (Čierna Lehota, o. Rožňava); *škorce* (Medzibrod, o. Brezno; Brezno).

Strakoše sú spevavé vtáky s pestro sfarbeným perím, o niečo väčšie ako vrabce. Na rozdiel od iných divo žijúcich vtákov nie sú v hľadáčiku poľovníkov ako vhodná mäsová lahôdka. Zrejme podoba s ich strakatým sfarbením dala názov aj múčnemu jedlu z haluškového cesta s primiešanými čerešňami alebo višňami, ktoré sa po uvarení posypú makom a cukrom. Celé jedlo je naozaj akési strakaté. Porovnaj: *V lete sa u náz variévali strakoše, to boli také haluški, f kerih boli zrelé čerešne* (Šípkové, o. Piešťany). V Šenkviaciach pri Trnave ich volajú *šmikance*, lebo sa asi dobre šmýkajú cez hrdlo do žalúdka.

A teraz si, s prepáčením, dovoľíme niečo šteklivejšie. Deminutívom *čuráček* s variantom *čuráček* sa označuje mužský pohlavný úd, obyčajne detský: *Janko, ukáš, dze máš čuráček* (Prosné, o. Považská Bystrica). Ale variť ho, piecť či nedajbože jesť, to je naozaj dosť zvrátené. A predsa. Aj v Hlbokom (o. Senica) gazdiná *variya čuráčki*, t. j. varila obľúbené jedlo zo zemiakového cesta – šúlance. V Suhej nad Parnou pri Trnave ich nazývajú *ompitálski chlapci* a vo Výčapkoch neďaleko Nitry *pastuchovskí chlapci*. Nuž a ťažko dnes povedať, na čo narážali autori názvu, keď pomenovanie „nevenovali“ svojim mládencom, ale chlapcom zo susedných dedín – z Dolian (bývalého Ompitálu) a Pastuchova. Toto jedlo má v slovenských nárečiach aj mnohé iné, rovnako motivované, niekedy zvláštne, niekedy až úsmevné pomenovania. Uvedieme niektoré z nich: *Moja žena navarila cikoškoch* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves); *cikoški z brezľami, z makom* (Studenc, o. Levice); *Moji chlapi neradži and'albedere* (Sirk, o. Revúca); *Praskokrki sú jako ponože, ale šulané* (Hlboké, o. Senica); *Variya sem praskokrki* (Pernek, o. Malacky); *praskokrki z makom* (Chorvátsky Grob, o. Bratislava); *Navarila pstrúški* (Revúca); *Von velmo líbi makovie čiki* (Martin nad Žitavou, o. Zlaté Moravce); *Bud'emo šike variťi, žebi boľi dlhe konope* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *hrtánki* (Mošovce, o. Martin; Bošáca, o. Trenčín); *cigandore* (Heľpa, o. Brezno); *božie koko-*

fience (Horné Strháre, o. Modrý Kameň). No a keď sa gazdinej vo Vištuku pri Modre *nescelo šúlat, spravila s krumplového cesta len gombíki a z vola-čím osipala*. Chvalabohu, že neuvarila gombíky na zapínanie odevov.

Vo Vlkolínci (o. Ružomberok) varia *smetisko*. Na rozdiel od hromady smetí sa z tohto smetiska šíri príjemná vôňa kyslej kapusty uvarenej so zemiakmi a poliatej opražanou slaninkou.

Luteránska procesia – žeby to bol slávnostný sprievod veriacich príslušníkov evanjelickej cirkvi alebo zástava nosená v evanjelických slávnostných náboženských sprievodoch? Ale veď je to celé nezmysel. Evanjelici predsa nič také nemajú. No toto slovné spojenie je naozaj expresívnym pomenovaním, ktoré však nemá nič spoločné ani s luteránmi, ani s procesiou. Označuje totiž pokrm. V Turci (Ležiachov, Košťany nad Turcom, o. Martin) je *luteránska procesija* dnes už zriedka pripravovaným jedlom. Ide o hrach uvarený s *lohazou* (hrubými jačmennými krúpami). A v Radvani (o. Banská Bystrica) sa *lu'éránskou procesijou* označuje pokrm, keď sa v jednom hrnci spolu varí *hrach, fizolňa* (fazul'a), *geršňa* (jačmenné alebo pšeničné krúpy) a *krumple*.

V príspevku sme sa zďaleka nedotkli všetkých prípadov, keď prvotný význam lexémy neoznačuje pokrm. Vybrali sme len niektoré z tých, ktoré sú známe aj v spisovnom jazyku. V kartotéke Slovníka slovenských nárečí i v iných nárečových materiáloch je zaznamenané množstvo názvov jedál, ktoré nie sú východiskovým významom daného slova. A tak sa pomenovania *poľština, repozícia, koleso, poklona, cakompak, strapák, taška, riečica, lajno, gombovec, medvedie labky, vtáacie mlieko, jablká v župane (kabátiku, bundičke), stratené kura* a mnohé iné môžu stať námetom na spracovanie v tejto rubrike.

LITERATÚRA

Archív nárečových textov. Dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka – Gustáv Moško 2004. 350 s.

ĎURČÍKOVÁ, Danuša: O Brezne trochu inak... po našom, po hugánsky. Bratislava: Eko-konzult 2019. 400 s.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Kartotéka oravských nárečí Antona Habovštiaka. Rkp. zbierka.

KRAČŮN, Ondrej: Paskudníci a rejdovčina. Tlač: OTOPRINT 2017. 135 s.

KRAČŮN, Ondrej: Slovník nářečia v Rejdovej. Rejdová 2012. 108 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 2., opr. vyd. Bratislava: Veda 2019. 704 s.

Krátky slovník nářečia slovenského záhoráckeho stupavského podľa Magdalény Dovičičovej. Zv. 23. Bratislava: Print-Servis 2000. 807 s.

Ludové jedlá (Dotazník na výskum nárečovej lexiky). Pripravil J. Nižnanský. Bratislava, dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV 1973. 398 otázok.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.

RAMŠÁKOVÁ, Anna: Zafše še fšefico džečiskom zvravilo. In: Kultúra slova, 2012, roč. 46, č. 3, s. 154 – 160.

Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 3. zv. Red. I. Ripka, A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1994, 2006, 2021.

Slovník starých materi a starých otcov na Horehroní. Zost. M. Plavucha. Vydal vlastným nákladom M. Plavucha vo vydavateľstve Dali 2008. 122 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. 1. – 4. zv. Red. 1. zv. K. Buzássyová – A. Jarošová, 2. zv. A. Jarošová – K. Buzássyová, 3. a 4. zv. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, 2011, 2015, 2021.

SMATANA, Miloslav: Rajecké nárečie. Niekoľko pohľadov na nárečie v Rajeckej doline. In: Rajecká dolina. Zost. M. Smatana – J. Jasenovec. Mesto Rajec 2018, s. 259 – 334.

SMATANA, Miloslav: Z nárečového slovníka Rajeckej doliny. In: Rajecká dolina. Zost. M. Smatana – J. Jasenovec. Mesto Rajec 2018, s. 335 – 338.

ŠTEFEKOVÁ, Emília: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. 2. vydanie. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2021. 324 s.

Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007. 312 s.

Vône, chute Dolného Záhoria. Zost. Ivana Kovárová. Malacky, Mestské centrum kultúry Malacky, 2018. 40 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

https://www.brekov.sk/files/2021-02-02-134625-Riekanky_k_t__me.pdf.

ROZLIČNOSTI

Novšie významové vzťahy medzi výrazmi rukávník, rukávik, rukáv

V jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme sa prednedávnom zaoberali otázkou pomenovania pomôcky pre deti, ktoré nevedia plávať. V obchodoch a na internetových stránkach sa podľa informácie, ktorú sme dostali od opytujúcej, nazýva *rukávníky*. Keďže odpoveď sa ukázala viacvrstevná, rozhodli sme sa jej venovať v tejto rubrike.

Náhľad do internetového prehľadávača potvrdil, že väčšina predajcov ponúka detskú pomôcku na plávanie pod označením *rukávníky*. Napr. *Úplne nové detské rukávníky na plávanie s nosnosťou až do 30 kg pre deti na plavecké kurzy, kúpaliská, dovolenku alebo do domácich bazénov! – XY sú nové penové rukávníky pre deti od 6 mesiacov do 6 rokov. – Nafukovacie rukávníky pre začínajúcich malých plavcov od 1 do 6 rokov*. Popri prívlastkoch *detské, penové, nafukovacie* sa slovo *rukávníky* používa v spojení s prívlastkami *plavecké, plávacie* či *na plávanie*.

Synonymický slovník slovenčiny (2004) charakterizuje slovo *rukávník* ako „súčasť voľakedajšieho ženského oblečenia na ochranu rúk proti zime“, uvádza pri ňom synonymum *muf* s kvalifikátorom zastaraný výraz a s príkladom *kožušinový rukávník, muf*. Slovník slovenského jazyka (3. zv., 1963; ďalej SSJ) zachytáva slovo *rukávník* v dvoch významoch: „1. súčasť ženského odevu na ochranu rúk proti zime; 2. v poľovníctve „pasca valcovitého tvaru na chytenie poľných vtákov (jarabíc, bažantov)“. V zhode s oboma slovníkmi Historický slovník slovenského jazyka (5. zv., 2000) definuje slovo *rukávník* ako „súčasť ženského odevu na ochranu rúk proti zime“, pričom zaznamenáva ešte ďalšie dva významy, a to „železné putá“ (v tvare množného čísla) a „náramok“.

Článok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0133/20 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

Korpus textov¹ početnými citátmi z beletrie dokladá základný lexikografický význam slova *rukávnik* napr. takýmito ukázkami: *Ruky v rukavičkách si skryla do rukávniku. – Zahaľoval ju zamat a kožušiny, kypré ruky mala schované v obrovskom rukávniku z hranostaja. – Stará matka zapriadla ako mačka a skryla úsmev do malej ozdobnej šatôčky pripnutej ihlicou na kožušinový rukávnik.*

Výrazu *rukávnik* sa venoval Matej Považaj v rubrike *Z nových výrazov* v príspevku *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (19)* v Kultúre slova (2016, č. 1, s. 55).² Konštatoval, že toto slovo je už v SSSJ, a okrem významu „súčasť (obyčajne ženského) oblečenia na ochranu rúk pred zimou“ zachytil ďalšie dva jeho významy: „pomôcka pre neplavcov“: *nafukovací rukávnik, rukávnik na plávanie* a „pomôcka na žehlenie rukávov“: *rukávnik na žehliaci stôl*. Autor prvý význam rozširuje o príklad *rukávnik na kočík*, ktorý dokladá nové použitie odevného doplnku – tento typ rukávniku sa pripieňuje na rukoväť kočíka, chráni ruky pred zimou a v prípade potreby umožňuje pohotovú manipuláciu: *Rukávniky plnia najmä praktickú funkciu – chránia ruky pri kočíkovaní pred mrazom, dažďom, snehom a zdržujú ich v príjemnom teplučku. – Upevnenie rukávniku suchým zipsom je možné na všetky kočíky so spojenou rukoväťou. – Vnútri rukávniku máte dostatok miesta na manipuláciu s rukoväťou kočíka, ktorá má ručnú brzdu.*

Medzi príkladmi v rámci prvého významu je i spojenie *ochranný rukávnik*. Ide o priliehavý alebo voľnejší návlek na ruku od prstov alebo zápastia po plece z materiálu, ktorý chráni ruku pred porezaním, spálením alebo postriekaním nebezpečnou látkou pri práci v rozličných odvetviach, pri športe či v domácnosti. Na internete sa takéto pomôcky predávajú pod označením *ochranný rukávnik, protirezný rukávnik, pracovné rukávniky, zvaračský rukávnik; cyklistické rukávniky, volejbalové rukávniky; protikliešťové rukávniky* (chránia pri pobyte či práci v prírode pred kliešťami). Aj keď je účel všetkých uvedených druhov rukávnikov rovnaký – ochrana ruky, domnie-

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i.

² Škoda, že slovo *rukávnik* sa nielen v rozšírenom výklade, ako ho zaznamenal M. Považaj v Kultúre slova, ale ani ako heslo nezaradilo do 5. vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2020).

vame sa, že v prípade pokrývky celej ruky alebo jej časti už ide o nový význam, odvodený z prvého významu, s ktorým ho spája valcovitý tvar, no nejde výlučne o jeden diel chrániaci naraz obidve ruky, ale často sú to dva diely na obe ruky. Tento význam možno vystihnúť výkladom „návlek na ruku alebo jej časť slúžiaci na ochranu pri práci, športe, pobyte v prírode, na slnku a pod.“. Na doplnenie poznamenávame, že táto odevná pomôcka či doplnok sa nazýva aj *rukáv*, resp. *rukávy*, ako aj *návlek*, resp. *návleky*, porov. *Ochranné rukávy vhodné na kontakt s horúcimi materiálmi s ostrinami. – Ochranné návleky na ruky skvele ochrania predlaktia pred znečistením prachom, špinou či chémiou. – Kompresný návlek z jemného vlneného úpletu prehreje boľavé kĺby aj ochráni pred chladom.*

S otázkou do jazykovej poradne súvisí druhý význam slova *rukávník*, ktorý M. Považaj formuloval ako „pomôcka pre neplavcov“. Doklady z korpusu aj internetových textov ukázali, že popri názve *rukávníky* sa táto pomôcka nazýva aj *rukáviky*, zriedkavejšie *plavecké rukávy*: *Deti sa obliekli do plaviek, nasadili si na ruky plávacie rukáviky a vošli do bazéna. – Malému vodníkovi dávajte radšej rukáviky ako koleso, väčšmi ho nútia hýbať sa vo vode. – Cieľom je, aby sa bábätká naučili samostatne a cieľne plávať s odnímateľnými plaveckými rukávikmi. – Pri zariaďovaní kútika s bazénom stojí za to zaobstarat' si plavecké rukávy pre deti i matrace na plávanie.* Motivácia názvu je jasná – pomôcku tvoria dva nafukovacie vankúšiky rozličného tvaru, ktoré sa deťom nasadia na nadlaktie. Nafúknuté časti pripomínajú rukáviky, pri plávaní dieťa nadľahčujú a tým zabraňujú jeho potopeniu. Doplníme, že v praxi sa pre túto pomôcku používa ešte jedno pomenovanie motivované tvarom, a to *krídelká*: *Detské nafukovacie plávacie krídelká s motívom Krтка sú pomôcka na plávanie v plytkej vode. – Na štart budú môcť nastúpiť aj najmenší, ktorým ešte pomáhajú držať sa nad vodou nafukovacie krídelká či kolesá.* Všetky výrazy – *rukávníky*, *rukáviky*, *rukávy* i *krídelká* – sa používajú v rovnakej spätateľnosti s prídavnými menami *detské*, *nafukovacie*, *plavecké*, *plávacie*, *na plávanie*.

Je prekvapivé, že výkladové slovníky slovenčiny dosiaľ nezaznamenali ďalší, ustálený význam slova *rukávník*, ktorý M. Považaj definoval ako „pomôcka na žehlenie rukávov“. Aj keď ide o predmet, ktorý sa prednostne používa v krajčírstve a žehliarňach, svoje uplatnenie si už dávno našiel i v domácnostiach: *Bez rukávníka nikdy dokonale nevyžehlíte rukávy, hlavne*

tie s naberaním a skladmi. – Skutočná macherka je tá žehliarka, ktorá dokáže vyžehliť košeľu bez pukov aj bez rukávника. – Rukávnik je praktickým pomocníkom pri žehlení rukávov, úzkych nohavíc a iných menej dostupných častí odevov.

Aby bol výklad slova *rukávnik* úplný, treba spomenúť aj jeho používanie v poľovníctve, kde sa ním pomenúva pasca na chytanie poľných vtákov (tento význam reflektuje SSJ): *Bažanty možno chytať aj do vlčíka, jarabice do rukávника.*

Úvahu o používaní slova *rukávnik* v súčasnej slovenčine zhŕňame takto: Slovom *rukávnik* sa pôvodne označoval doplnok (obyčajne ženského) oblečenia v podobe valca z hrejivého materiálu na ochranu rúk pred zimou. Dnes plnia túto funkciu v bežnom živote rukavice, pričom rukávnik našiel svoje nové uplatnenie ako súčasť výbavy kočiaka. Druhým významom je „návlek na ruku na ochranu pri práci, športe ap.“. Ďalej sa slovom *rukávnik*, obyčajne v množnom čísle *rukávniky*, pomenúva pomôcka pre deti na plávanie. Štvrtým významom je „doska na žehlenie rukávov“. Napokon piaty význam, „poľov. pasca valcovitého tvaru na chytanie poľných vtákov (jarabíc, bažantov)“.

V článku sme poukázali na proces vzniku nových významov pri slovách *rukávnik*, *rukávik*, *rukáv*. Keďže heslá písmena *R* sa ešte len pripravujú v rámci koncepcie súčasného výkladového slovníka, považovali sme za potrebné zachytiť pre používateľov niektoré nové významy týchto výrazov, pretože v nateraz dostupných starších slovníkoch sa neuvádzajú.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

SPRÁVY A POSUDKY

Pozdravný list prof. Jánovi Doruľovi

Vážený pán profesor!

V mene výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV aj v mojom mene prijmite pri príležitosti Vášho vzácneho životného jubilea úprimné blahoželanie a slová uznania za Vašu dlhoročnú záslužnú prácu v oblasti slovenskej a slovanskej jazykovedy, pri usporadúvaní veľkého množstva špičkových medzinárodných podujatí, organizovaní vedeckého života a pri budovaní a rozvíjaní slovakistických a slavistických akademických aj univerzitných pracovísk. Slovenská jazykovedná spoločnosť vysoko hodnotí Vaše vedecké pôsobenie na popredných pracoviskách Slovenskej akadémie vied aj v univerzitnom prostredí, šírenie najnovších poznatkov v podobe monografií, vedeckých štúdií, edícií historických pamiatok nadnárodnej povahy, výskumu v oblasti menšinových jazykov a duchovnej sféry. Veľkú spoločenskú hodnotu má Vaša účasť na akademickom živote a vedeckých podujatiach, ktorou ste významne rozšírili obzor poznania o špecifických znakoch slovenského jazyka a jeho kontaktoch s inými jazykmi a kultúrami. Vedeckou výchovou slavistov a slovakistov ste významne prispeli k upevňovaniu stálej pozornosti o náš národný jazyk, jeho vývin, kontakty a zachovávanie typických znakov našej národnej kultúry v minulosti aj súčasnosti. Svojou vedeckou aj organizátorskou aktivitou ste vo vedomí jeho používateľov aj zahraničných bádateľov významne posunuli obzor poznania o slovenskom jazyku, jeho vývine, kontaktoch a fungovaní.

Do ďalších rokov Vám, vážený pán profesor, prajem vo svojom mene aj v mene výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pevné zdravie, veľa síl a osobného šťastia.

*Pavol Žigo
predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti
pri JÚLŠ SAV, v. v. i.*

Zastihla nás smutná správa

*Života kniha zavrela sa,
písaná srdcom...*

Smutnú zvesť sme sa dozvedeli 13. mája 2023. Vo veku deväťdesiat rokov nás navždy opustil profesor Ábel Kráľ.

Prof. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., sa narodil 17. 8. 1932 v Novej Bani. Po štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (slovenský jazyk – ruský jazyk) sa stal pracovníkom Kabinetu fonetiky FF UK v Bratislave, kde pracoval ako samostatný vedecký pracovník až do r. 1989, pričom od r. 1971 bol jeho vedúci. Súčasne pôsobil ako pedagogický pracovník FF UK v Bratislave. Toto obdobie malo zásadný význam pre jeho vedecké etablovanie sa nielen v domácom, ale aj v zahraničnom lingvistickom kontexte (v r. 1965 – 1968 absolvoval lektorát slovenského jazyka v Slovanskom ústave univerzity v Kolíne nad Rýnom, v r. 1969 – 1971 to bol študijný pobyt v Ústave fonetiky a komunikácie univerzity v Bonne a v r. 1983 – 1984 v Ústave fonetiky univerzity v Kolíne nad Rýnom).

Po r. 1989 začal pôsobiť v Ústave kybernetiky SAV v Bratislave, kde rozvíjal inovatívny výskum v oblasti automatickej analýzy a syntézy reči. V r. 1990 – 1992 bol poslancom Federálneho zhromaždenia ČSFR. V r. 1993 – 1998 pôsobil v štátnych službách ako veľvyslanec SR vo Švajčiarsku. Po skončení svojej misie sa r. 1998 stal vedúcim Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, kde už predtým externe vyučoval v r. 1978 – 1983. Počas svojho pôsobenia na katedre bol inšpirujúcou osobnosťou najmä pre jej mladých pracovníkov, ale aj pre ďalších kolegov, pričom viedol výskumné granty z oblasti ortoepie a jazykovej kultúry. Zaujímavým výskumom pre riešiteľov bola grantová úloha *Kultúra reči*, ktorej cieľom bolo zmapovať a analyzovať stav spisovnej slovenčiny vo sfére, ktorá v danom výskumnom období mala vplyv na formovanie úzu, ale aj na dynamiku jazykovej praxe vo vymedzenom priestore (médiá, divadlo, umelecký text, školská prax). Ábel Kráľ tiež koordinoval riešiteľov úlohy *Jazykovokomunikačné a translatologické súvislosti súčasných civilizačno-kultúrnych procesov v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*, ktorých bádanie bolo zamerané na výskum dynamiky jazykovo-rečových procesov v masmediálnej komunikácii. Uvedeným výskumom sa

mala zistiť miera divergentných tendencií v jazykovej kultúre, a to na komparačnom pozadí normy a úzu, ako aj stav jazykovej kultúry v tlačенých, vo zvukových a vizuálnych médiách.

Výskumná a s ňou spojená publikačná činnosť Ábela Kráľa predstavuje bohatý rozsah tém a vydaných vedeckých textov, zahrnujúcich štúdie, články, vysokoškolské učebnice, monografie či kodifikačné príručky. Najvýznamnejšími oblasťami jeho bádateľskej činnosti boli všeobecná lingvistiká, fonetika, fonológia, ortoepia a teória jazykovej kultúry, resp. otázky jazykovej praxe. Najväčšiu časť svojho vedeckého úsilia venoval teoretickým a praktickým problémom slovenskej ortoepie. Opierajúc sa o vlastné experimentálne zistenia fonetického výskumu, priniesol prvý moderný výklad a opis slovenskej ortoepickej normy. Výsledkom bola kodifikačná príručka spisovnej výslovnosti pod názvom *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984, druhé a tretie doplnené vyd. 1988, 1996) a napokon ortoepická príručka *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník* (2005).

Popri uvedenej výskumnej oblasti je potrebné spomenúť štúdie z obdobia prípravy *Atlasu slovenských hlások* (1969), výnimočnej publikácie slovenskej experimentálnej fonetiky. V týchto štúdiách autor prezentuje výskumy zamerané na artikuláčn a akustické javy slovenčiny (artikulácia perných spoluhlások, otázka podneбно-hltanového záveru, fonetická systematika slovenských samohlások, dvojhlasok atď.). Ďalším významným súborom boli štúdie o slovenskej výslovnosti, tematicky smerujúce k príprave materiálových základov pre ortoepickú kodifikáciu slovenskej spisovnej výslovnosti.

Publikácia *Fonetika a fonológia* (spoluautorstvo s J. Sabolom, 1989) je vysokoškolskou učebnicou, ktorá obsahuje výklady o materiálnej stránke reči z hľadiska jej fyzickej podstaty a jazykovej organizácie. V súvislosti s touto učebnicou sa konštatovalo, že na rozdiel od starších textov sa autorom podarilo preklenúť historický rozpor medzi fonetikou a fonológiou.

S veľkým ohlasom sa stretla všeobecningvisticky orientovaná monografia Ábela Kráľa *Model rečového mechanizmu* (1974), kde rozpracoval problematiku jazykovej komunikácie na báze poznatkov modernej fonetiky. Uvažujúc nad teoretickými základmi fonetiky, tu navrhol funkčný univerzálny model rečového mechanizmu.

Kniha *Základy jazykovej kultúry* (v spoluautorstve s A. Rýzkovou, 1990) je teoretickým príspevkom k chápaniu problematiky jazykovej kultúry, kto-

rá sa tu podáva ako samostatná oblasť teórie spisovného jazyka. Navrhujú sa tu tiež kritériá na posudzovanie jazykovej praxe, a to primárne z hľadiska stanovených noriem jazykovej kultúry.

Záverom vyjadrujeme veľkú ľútosť nad tým, že už nie je medzi nami taká významná osobnosť slovenskej lingvistiky, akou bol prof. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., ktorý sa významne zaslúžil o jej rozvoj ako modernej spoločenskej vedy. Aj v mene bývalej Katedry slovenského jazyka (dnes súčasť Katedry slovanských filológií) vyslovujeme zosnulému pánovi profesorovi Ábelovi Kráľovi hlbokú vďaku za prácu, ktorú vykonal v prospech našej katedry i v prospech jej jednotlivých členov. Katedra slovenského jazyka je poctená, že jej príslušníkom a vedúcim bol bádateľ a pedagóg, ktorý na našom pracovisku svojou vedeckou a pedagogickou činnosťou zanechal výraznú osobnostnú stopu.

Renáta Hlavatá
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

SPYTOVALI STE SA

Cvičíme sed-lahy alebo sedy-lahy?

Do jazykovej poradne sme dostali otázku, ako písať pomenovanie cviku na posilnenie brušného svalstva: či sa v spojení *sed-lah* používa spojovník a ako sa skloňuje. Máme v slovenčine *sed-lahy* alebo *sedy-lahy*?

Slovník súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011) pri výklade hesla *lah* uvádza ako druhý význam „cvik, aktívny pohyb v (striedavo) ležiacej polohe“, napr. *cvičiť lahý a sedy*. V jazykovej praxi je používanie názvu uvedeného cviku rozkolísané. V slovenských textoch sa pohyb hornej časti tela z polohy v ľahu do sedu a naspäť označuje ako *sed-lah*, *sed lah*, *sedlah*, *lah-sed*, *lah sed*, *lahsed*, *sedy a lahý*, *lahý a sedy*. Nejednotné používanie potvrdzujú vety, ktoré sme vybrali z textov korpusu Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)¹: *Sed-lah možno cvičiť na zemi aj na šikmej lavičke. – Lah-sed (sed-lah) patrí medzi klasické cvičenia na posilnenie brušného svalstva. – Súťažilo sa v troch disciplínach: sed lah, kľuky a tlak na lavičke. – Deti najskôr zabehli trať v dĺžke 800 m a 1 500 m a následne absolvovali hod plnou loptou, desaťkrát skok a lah sed. – Zdokonaloval sa v premetoch, dokonca cvičil sed a lah. – Utorok: výpady + drepy + sedlah (3 série s maximálnym počtom opakovaní)*. V Inovovanom štátnom vzdelávacom programe pre telesnú a športovú výchovu sa v obsahových štandardoch uvádza podoba *lah-sed* (Bratislava: Štátny pedagogický ústav. Dostupné na https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/telesna_a_sportova_vychova_g_8_r.pdf; [cit. 20. 10. 2023]).

V korpusových textoch sme si všimli, že nie je ustálené ani poradie slov *sed* a *lah* alebo *lah* a *sed*. Ak sa vníma *lah* ako východisková poloha, z ktorej cvičenec prechádza do *sedu*, javí sa ako prirodzené pomenovanie cviku *lah-sed*. Na zápis môže mať vplyv aj angličtina, kde sa v rovnakom

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚLEŠ SAV, v. v. i. [cit. 17. 8. 2023]

význame používajú podoby *sit-up*, *sit-ups*, ale aj *sit up*, *sit ups* bez spojovníka. V Modernom anglicko-českom slovníku športových výrazov autor J. Heřmanský (Nakladatelství Barrister & Principal, 2003) ponúka pri slove *sit-up* český ekvivalent *sed leh*.

Našli sme aj príklady, v ktorých sa namiesto spojovníka uvádza pomlčka, napr. *Na hornú časť robte sed – lah na podložke alebo na šikmej lavičke. – Dievčatá najskôr šplhali na tyči, hádzali plnou loptou, robili trojskok a opakované sedy – lah*. Takýto zápis s pomlčkou však neoznačuje jeden cvik, ale dve samostatné polohy. Keďže ide o pomenovanie jedného cviku, pohybu hornej časti tela zo sedu do ľahu a naspäť, je zápis so spojovníkom vhodný. Spojovníkom vyjadrujeme rovnocenný vzťah medzi dvomi zložkami zloženého slova, ktoré tvoria priraďovací sklad. Zložené podstatné mená sa môžu písať aj spolu ako jedno slovo s vkladnou samohláskou *-o-*, napr. *lukostrelec*, *rodokmeň*, *vzducholoď*, alebo bez vkladnej samohlásky, napr. *drevorubač*. V korpusových textoch sa vyskytujú aj podoby *sedlah*, *lahsed*, napr. *Je to ako obyčajný sedlah, no s tým rozdielom, že máte nohy na lopte. – Opakovane vykonať lahsed čo najrýchlejšie v priebehu 30 s*. Varianty slov zapísané dovedna s vkladnou samohláskou *-o-*, t. j. *sedolah*, *lahosed*, opisujú jednu polohu (medzi ľahom a sedom) a nemožno ich použiť na označenie cviku, navyše s touto podobou slova sme sa v korpusových textoch v tejto súvislosti nestretli.

Pozrime sa ešte na používanie slov *sed-lah*, *lah-sed* v ostatných pádoch. V korpuse sme našli doklady, v ktorých sa skloňuje len druhá časť slova: *Sú sed-lahy skutočne zlé pre váš chrbát? – Pri klasických lah-sedoch je východiskovou polohou lah vzad na mäkkej podložke*. Menej často sa skloňovali obidve časti slova: *Sedy-lahy posilňujú brušné svaly a ohýbače bedrového kĺbu. – Prvý deň 20 sedov-lahov šikmo, 10 dosiek a 20 sedov-lahov*. Ak zvolíme zápis slova so spojovníkom, potom v nepriamych pádoch skloňujeme len druhú časť zloženého slova, napr. *sed-lahy*, *zo sed-lahu*, *10 sed-lahov*, analogicky ako napr. pri zloženom podstatnom mene *propán-bután* – (z) *propán-butánu*.

Ako naznačujeme v príspevku, v súčasnosti nie je ustálené jednoslovné pomenovanie opisovaného cviku. Vychádzajúc z preskúmaného materiálu sa prikláňame k zápisu *sed-lah*, *sed-lahy* so spojovníkom, ktorý prevláda aj v korpusových textoch, pričom sa skloňuje len druhá časť spojenia.

Slovenskí používatelia vnímajú, že ide o pomenovanie jedného úkonu, ktorý pozostáva z dvoch činností (z ležania a zo sedenia). Ak sa pociťuje ako prvotná poloha ležmo, adekvátne je aj podoba *lah-sed*, v ktorej sú jednotlivé zložky uvedené v opačnom poradí.

Zatiaľ môžeme len sledovať, ako sa bude rozoberané slovo v rôznych pravopisných podobách v praxi používať popri významovo jasnom, no slangovom výraze *brušák*. Rovnako sa treba zamyslieť aj nad štylistickým hodnotením slova *sed-lah*, *lah-sed*, no vzhľadom na to, že okrem už uvedeného jednoslovného slangového výrazu *brušák* slovenčina nemá iné neutrálne pomenovanie tohto cviku, mohlo by sa pomenovanie hodnotiť ako štylisticky bezpríznačné, prípadne ako športový profesionalizmus. Za úvahu by stálo aj hodnotenie slova *brušák* ako športového profesionalizmu, medzi ktorými nájdeme napr. aj výraz *blafák* („útok na súperovu bránku s cieľom oklamať brankára nečakaným pohybom a dať gól“).

Kristína Piatková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

PRIPOMÍNAME SI

27. október 2023

Životné jubileum slovenskej jazykovedkyne *Mgr. Lubice Dvornickej*. Po štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (slovenský jazyk – ruský jazyk) nastúpila v r. 1988 do dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (študijný pobyt, odborná pracovníčka), kde pracuje dodnes. Venuje sa slovenskej dialektológii, najmä lexikografickému spracovaniu nárečovej lexiky. Je spoluautorkou 2. a 3. zväzku Slovníka slovenských nárečí (L – P /povzchádzať/; 2006; Poza – R; 2021), v súčasnosti spolupracuje na príprave 4. zväzku slovníka. S jej príspevkami z oblasti nárečovej lexiky sa pravidelne stretávame na stránkach časopisu Kultúra slova v rubrike *Zo studnice rodnej reči*.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300